

Filosofisk tidskrift

Årgång 23 Nr 4 November 2002 Pris 55 kr

Martin Peterson	Utilitarism och beslutsteori
Inge-Bert Täljedal	Biologisk funktion
Ingmar Persson	Fakta som värdebärare
Anders Sigrell	Retorik och filosofi – en nödvändig konflikt?
RECENSIONER	Jens Johansson om <i>Konservatism</i> av Torbjörn Tännsjö
	Björn Eriksson om <i>Dolda principer</i> av Torsten Pettersson

November 2002 Årgång 23 Nr 4

Filosofisk tidskrift

MARTIN PETERSON

- 3 Utilitarism och beslutsteori

INGE-BERT TÄLJEDAL

- 11 Biologisk funktion

INGMAR PERSSON

- 18 Fakta som värdebärare

ANDERS SIGRELL

- 32 Retorik och filosofi – en nödvändig konflikt?

RECENSIONER

- 45 Jens Johansson om *Konservatism* av Torbjörn Tännsjö
- 51 Björn Eriksson om *Dolda principer* av Torsten Pettersson
- 57 NOTISER

Filosofisk tidskrift

Utges av Stiftelsen Filosofisk tidskrift och Stiftelsen Bokförlaget Thales

Redaktör och ansvarig utgivare: Lars Bergström

Redaktionskommitté: Aant Elzinga, Göran Hermerén, Göran Lantz, Sven-Eric Liedman, Åke Löfgren, Giuliano Pontara, Dag Prawitz och Dag Westerstahl

Filosofisk tidskrift utkommer med fyra nummer per år

Prenumeration fyra nr: 200 kr (inkl. moms). Lösnr: 55 kr (inkl. moms)

Adress: Filosofisk tidskrift, Box 50034, 104 05 Stockholm

Postgiro 50 79 91-8 Filosofisk tidskrift

Prenumerationsservice: Eva Bergström, 08-759 64 10, info@bokforlagetthales.se

Förlagsadress: Bokförlaget Thales, Box 50034, 104 05 Stockholm

info@bokforlagetthales.se www.bokforlagetthales.se

Copyright © Respektive författare 2002

Produktion: Ulf Jacobsen. Satt med Indigo Antiqua

Tryck: J Lagerblads Tryckeri AB, Karlshamn 2002

ISSN 0348-7482

1. RIKTIGHETSKRITERIER OCH BESLUTSMETODER

”Om utilitarismen är riktig är det ofta omöjligt att ta reda på hur man bör handla. Detta eftersom det nästan alltid verkar omöjligt att veta vilket handlingsalternativ som faktiskt skulle ha bäst konsekvenser.” Ätminstone sedan Sidgwick (1907, s. 413) har utilitarister försökt parera invändningar av detta slag genom att skilja mellan utilitarismen tolkad som ett riktighetskriterium respektive som en beslutsmetod. I den förra tolkningen, som påstås vara den mest rimliga, uttalar sig utilitarismen endast om en handlings egenskap att vara moraliskt riktig. Hur man sedan i praktiken ska gå till väga för att välja rätt, dvs. vilken beslutsmetod man bör tillämpa, är en annan fråga.

Låt oss titta lite närmare på distinktionen mellan riktighetskriterier och beslutsmetoder, och undersöka vad som gör en (aktualistisk handlings-) utilitaristisk beslutsmetod B_1 *bättre* än en annan B_2 . Ur utilitaristisk synvinkel torde detta rimligen ha något att göra med vilka konsekvenser tillämpandet av B_1 respektive B_2 faktiskt skulle ha. Antag att vi tillämpar beslutsmetoderna B_1 och B_2 på tusen beslut. Om B_1 pekar ut den handling som är riktig enligt riktighetskriteriet i niohundra av de tusen fallen, och B_2 den handling som är riktig enligt riktighetskriteriet i åttahundra av de tusen fallen, kunde det ligga nära till hands att hävda att B_1 är en bättre utilitaristisk beslutsmetod än B_2 eftersom kvoten mellan det faktiska antalet korrekta råd och det möjliga antalet korrekta råd är större för beslutsmetod B_1 än för B_2 . En nackdel med detta kriterium är emellertid att det bara tar hänsyn till antalet riktiga rekommendationer, inte till hur allvarliga fel de olika rekommendationerna ger. Ett annat problem är att kriteriet förutsätter att själva valet av beslutsmetod inte har några konsekvenser eller påverkar vilka framtida beslutssituationer agenten hamnar i. Låt oss därför modifiera kriteriet och säga att B_1 är bättre än B_2 om och endast om produkten av antalet felaktiga råd

¹Jag vill tacka Jonas Gren, Per Sandin och deltagarna i Lars Bergströms seminarium för värdefulla synpunkter.

och deras genomsnittliga grad av felaktighet är mindre för B_1 än motsvarande produkt för B_2 , samt begränsa dess räckvidd till fall där själva valet av beslutsmetod inte påverkar vilka beslut beslutsmetoden appliceras på. Detta kan förhoppningsvis fungera som en fruktbar konkretisering av den grundläggande idén att man bör välja en beslutsmetod som har bäst totala konsekvenser.

Nåväl, givet det föreslagna kriteriet tror jag vi kan vara tämligen säkra på att det inte går att hitta någon *perfekt* beslutsmetod, dvs. en metod som alltid genererar korrekta råd och är sådan att vi kan veta vilket handlingsalternativ vi bör välja. För om en beslutsmetod ska vara perfekt måste den i alla lägen peka ut exakt samma mängd handlingsalternativ som riktighetskriteriet. Men att tro att alla handlingsalternativ med bäst konsekvenser skulle ha någon ytterligare egenskap gemensamt, som är lättare att upptäcka (t.ex. egenskapen att utföras med en viss avsikt), verkar minst sagt överoptimistiskt. Noga taget kan det väl ofta vara så att de handlingsalternativ som har bäst konsekvenser – och därför är riktiga – skiljer sig åt i *alla* andra relevanta empiriska avseenden.

Ur praktisk synvinkel förefaller dock inte avsaknaden av perfekta beslutsmetoder så viktig. Rimligen kunde man känna sig rätt nöjd ifall man fann en beslutsmetod som man visste pekade ut rätt handling för det mesta, eller åtminstone ibland. Men inte heller det tycks möjligt. Ja, det tycks faktiskt inte ens möjligt att ange någon beslutsmetod för vilken man kan veta att den åtminstone någon gång har pekat, eller kommer att peka ut, rätt handling. För att se detta kan vi resonera på följande vis. Huruvida en beslutsmetod B är bra, dvs. träffar rätt ofta, beror enligt resonemanget ovan på ifall de rekommendationer B genererar sammanfaller med de handlingsalternativ riktighetskriteriet pekar ut. För att ta reda på detta måste vi således jämföra de handlingsalternativ som genereras av B med de handlingsalternativ som pekas ut av riktighetskriteriet. Men hur skulle vi ens någonsin kunna ta reda på ifall de handlingsalternativ som B genererar sammanfaller med de handlingsalternativ som riktighetskriteriet pekar ut? Vi *vet* ju inte vilka handlingsalternativ riktighetskriteriet rekommenderar; det var ju därför vi införde idén om en beslutsmetod!

Följande exempel kan eventuellt göra argumentet tydligare. Antag att jag vill ta reda på ifall Bibeln är en bättre beslutsmetod än principen om förväntad nyttoximering när det gäller beslut i kärlekslivet. Med lite tur, och kunskaper i teologi, kan jag kanske ta reda på hur Bibeln ställer sig till att jag lägger in en stöt mot P. Vi är inte släkt, och av olika kön, osv. Säg att Bibeln rekommenderar mig att lägga in en stöt mot P. Då måste jag, för att kunna jämföra denna rekommendation med det kor-

rekta svar som ges av det utilitaristiska riktighetskriteriet *känna till* det senare svaret. Men det gör jag ju inte, och kan inte heller någonsin göra enligt resonemanget ovan. Därför kan jag aldrig, för någon beslutsmetod – vare sig Bibeln, principen om förväntad nyttoximering, eller någon hittills okänd beslutsmetod – veta att den åtminstone en gång har pekat ut eller kommer att peka ut rätt handlingsalternativ. Och således kan det kriterium vi vill använda för att jämföra olika beslutsmetoder aldrig tillämpas.²

2. SKÅL FÖR HANDLING

Nu kunde utilitaristen givetvis bita ihop och hävda att hans teori är rimlig och intressant även om vi aldrig kan rättfärdiga någon beslutsmetod, och därigenom få råd om hur vi bör handla (jfr Bales 1971, s. 261). Detta tror jag dock vore en alltför macho inställning. Ty en rimlig moralisk teori måste ha åtminstone något att säga om hur vi bör gå tillväga för att handla rätt. Att *bara* på ett teoretiskt plan förklara vari moralisk riktighet består är inte tillräckligt. Mitt argument för denna ståndpunkt lyder i korthet som följer: (1) Att en handling bör utföras innebär att man har mest skäl att utföra denna handling. (2) Skäl för handling är interna snarare än externa, och därför vetbara. (3) Alltså kan det inte vara så att man bör utföra en handling utan att man också kan (i den nedan angivna betydelsen av "kan") veta det. (4) Alltså är utilitarismen falsk.

För att kunna bedöma detta argument behöver vi självfallet utveckla det lite mer i detalj. Låt oss först undersöka påståendet att en handling bör utföras endast ifall man har mest skäl att utföra handlingen ifråga. Själv är jag nog beredd att hävda att det i betydelsen hos "bör" ingår att man bör göra det man har mest skäl att göra. Som bekant har dock en del utilitarister i stället ansett att det i betydelsen hos "bör" ingår att man bör göra det som skulle realisera mest värde. (Nuförtiden har denna idé rätt få anhängare; moderna utilitarister brukar anse att de förespråkar en normativ och inte en begreppslig tes.) Men varför är mitt språkbruk mer rimligt än de gamla utilitaristernas? Ett lite lummigt argument, som man bör handskas försiktigt med, är att tillämpa Moores öppna fråga. Jämför följande frågor: (i) Ifall man utan att veta om det de facto realiserar mest värde genom att göra X, bör man då också göra X? (ii) Ifall man allting sammanvägt har mest skäl att göra Y, bör man då också göra Y? Om vi kunde visa att (i) men inte (ii) är en öppen fråga skulle vi

² Jag har uppmärksammat på att Kihlbom (2000) gör en liknande poäng. (Se avsnittet om "Decisiveness".)

ha ett argument för att acceptera tesen att man bör göra det man har mest skäl att göra, snarare än det som de facto skulle realisera mest värde. Men kan vi då visa att (i) men inte (ii) är en öppen fråga? Tja, det tycks i alla fall klart att (i) är en öppen fråga. Det visar om inte annat de senaste tvåhundra årens omfattande diskussion om handlingsutilitarismens riktighet: bör man verkligen göra det som de facto realiserar mest värde? Konsekvensialisterna svarar ja, medan t.ex. dygdetikerna menar att det är fel fråga som ställs. Men visst, givetvis kan en slipad filosof få även (ii) till en öppen fråga. Min poäng är bara att detta verkar svårare. Huruvida man bör göra det man har mest skäl att göra är betydligt mindre omstritt, och kräver mer filosofisk träning för att ifrågasättas. Alltså är (i) en *mer* öppen fråga än (ii), vilket talar för att det i betydelsen hos "bör" ingår att man bör göra det man har mest skäl att göra.

Hur är det nu med den andra premissen, är skäl för handling interna (och därmed vetbara) eller externa? Antag med Prichard att du närmar dig en korsning med din bil och funderar på om du har några skäl att stanna, eller åtminstone sakta ner.³ Om du är internalist är det klart att du, givet att dina önsknings- och trosföreställningar är någorlunda sunda, har skäl att stanna: Du har en önskan att inte krocka, samt tror att det finns en risk att det kommer korsande trafik. Men är du externalist måste du nog gå med på att du bara har skäl att stanna ifall det faktiskt är så att det kommer korsande trafik. Att säga att ditt externa skäl att stanna är grundat i en objektiv sannolikhet för korsande trafik duger inte. För vi kan lätt bygga ut exemplet med antagandet att den korsande vägen har varit blockerad i bägge riktningarna de senaste tio åren, utan din vetskap. Då är den objektiva sannolikheten för korsande trafik noll, samtidigt som du fortfarande tycks ha skäl att stanna.

Eventuellt kunde man hoppa över dessa inledande steg, och i stället argumentera direkt för (3). Lars Bergström hävdar i uppsatsen "Reflections on Consequentialism" att (3) kan rättfärdigas med hjälp av tesen "bör implicerar kan": En rimlig tolkning av ordet "kan" måste här vara starkare än "kan, men vet inte hur"; mer precist ska man tolka "kan" som "kan, och vet hur". Bergström använder följande exempel för att illustrera denna poäng. I den svaga meningen av "kan" kan du köpa den vinnande lotten i penninglotteriet, även fast du inte vet vilken den är, och troligen skulle misslyckas om du försökte. Men i den starka meningen av "kan" kan du det inte, eftersom du inte vet hur du ska gå tillväga. Ska du ta den nere till höger, eller kanske den som ligger högst upp till vänster? Eftersom du inte kan köpa den vinnande lotten, eller utföra

³ Jag har fått exemplet från Dancy (2000, s 56).

den handling som har bäst konsekvenser, i den relevanta meningen av ”kan”, kan vi genom att tillämpa modus tollens konstatera att du inte är skyldig att köpa den vinnande lotten eller utföra den handling som har bäst konsekvenser. Dancy sammanfattar denna tanke i påståendet att skäl för handling måste passera genom ett *epistemiskt filter*, och att det utilitaristiska skälet inte klarar detta test.⁴

3. BESLUTSTEORI OCH MORAL

Kärnpunkten i resonemanget så här långt är att distinktionen mellan riktighetskriterier och beslutsmetoder inte förmår förse utilitaristen med någon handlingsvägledning, tvärtom vad många förespråkare tycks tro (se t. ex. Tännsjö 1998, s. 36–37), och att teorin därför är falsk enligt (1)–(3) i föregående avsnitt. Den uppenbara utmaningen är nu att föreslå en bättre teori.

På sätt och vis har vi redan en sådan teori, nämligen premiss (1) i föregående avsnitt: *Man bör göra det man har mest skäl att göra*. Vår uppgift är att fylla detta stängda påstående med en smula innehåll. För detta ändamål tror jag vi bör ta hjälp av beslutsteorin, vilket eventuellt kan tyckas en smula märkligt då man väl ofta har uppfattat beslutsteorins uppgift som att hitta en lämplig beslutsmetod att komplettera ett exogent givet riktighetskriterium med.⁵ Men den tanken tror jag alltså är förfelad. Som antytts ovan tror jag i stället att beslutsteorin bör uppfattas som en direkt konkurrent till andra moralfilosofiska teorier. Ifall principen om maximering av förväntat värde (vilken vi snart ska se är den bästa bestämningen av tesen att man bör göra det man har mest skäl att göra) kan ges ett tillfredsställande stöd gäller det således att den pekar ut den mängd handlingsalternativ som agenten *bör* utföra; någon distinktion mellan riktighetskriterier och beslutsmetoder behövs inte.

När man uppfattar principen om maximering av förväntat värde som en moralisk teori bör man naturligtvis väga in det förväntade värdet för *alla* berörda personer, inte bara det förväntade värdet för en själv. Till skillnad från utilitarismen erbjuder principen om maximering av förväntat värde, hävdar jag, en hel del handlingsvägledning – vilket också är ett av de viktigaste skälen för att acceptera den. (Detta är inte någon originell tanke. Många andra har varit inne på liknade spår, men ofta utan att ge något påtagligt argument för sin ståndpunkt.)

Att en beslutsteoretisk princip erbjuder mer handlingsvägledning än

⁴ Dancy (2000, s. 57).

⁵ Denna tanke utvecklas och kritiseras i Hansson (2001).

utilitarismen är nu inget okontroversiellt påstående. För på sätt och vis har vi ju bara ersatt ett problem med flera nya. Förr var problemet att vi inte kunde veta vilka konsekvenser det faktiskt skulle ha att utföra ett visst handlingsalternativ, t.ex. att delta i ett lotteri. Nu är problemet att vi nog inte kan känna till alla de relevanta tillstånd som världen kan befinna sig i, samt den sannolikhet med vilket varje tillstånd inträffar, osv. För att råda bot på detta problem tror jag vi bör acceptera en tes vi kan kalla för *global subjektivism*. Den globala subjektivismen hävdar, i likhet med vanlig beslutsteoretisk subjektivism, att de sannolikheter beslutsfattare bör bry sig om när de fattar beslut är subjektiva snarare än objektiva sannolikheter. (Exakt hur vi ska förstå begreppet subjektiv sannolikhet kan vi bortse från här.) Men dessutom hävdar globala subjektivisterna att begreppen alternativ, naturtillstånd och nytta ska förstås subjektivt. Det är inte de faktiska handlingsalternativen agenten bör försöka välja mellan, utan de hon *tror* sig kunna välja mellan (i betydelsen ”om jag försökte skulle jag troligen lyckas”). Hur världen råkade se ut, dvs. om en viss handling faktiskt var ett alternativ för agenten spelar mindre roll. Likaså för naturtillstånd och nytta; det är inte den nytta som folk faktiskt skulle uppleva om ett visst naturtillstånd var fallet och jag utförde en viss handling som spelar roll, utan den som jag (på tillräckligt goda grunder) tror att de skulle uppleva, osv. Således kan vi, givet att vi har tillgång till våra egna trosföreställningar och är duktiga på att räkna, alltid ta reda på vilket handlingsalternativ som principen om maximering av förväntat värde pekar ut.

4. PRINCIPEN OM MAXIMERING AV FÖRVÄNTAD NYTTA

Låt oss avslutningsvis ventilerat frågan varför man överhuvudtaget bör maximera förväntat värde, snarare än vara riskaversiv eller risksökande. Så vitt jag känner till finns det i huvudsak två typer av argument som är intressanta här. Den första bygger på de stora talens lag (först formulerad och bevisad av Jacob Bernoulli på 1600-talet) och påpekandet att det går bäst i långa loppet ifall vi maximerar förväntat värde. Problemet med argument av detta slag är givetvis den bristande relevansen. För i praktiken är ju de flesta beslutssituationer unika, dvs. de uppträder bara en eller ett fåtal gånger. Och varför ska man i en unik beslutssituation bry sig om vad som skulle hända i långa loppet?

Moderna argument för principen om maximering av förväntat värde, t.ex. von Neumann & Morgenstern (1947), Savage (1954, 1972), Jeffrey (1965, 1983), Oddie & Milne (1991), Broome (1999) och Peterson (2002), har ingen koppling till de stora talens lag. I stället utgår de från ett litet

antal postulat som påstås vara rimliga vart och ett för sig. Tanken är att ifall man accepterar postulaten måste man också acceptera principen om maximering av förväntat värde, eftersom den senare följer ur de förra genom formell logisk deduktion. Naturligtvis behöver man inte tro att postulaten är självvedenta, eller något slags *fundamentala* sanningar. Idén är bara att vi måste välja: Antingen ger vi upp något av postulaten, eller så accepterar vi den slutsats som följer ur dem (principen om maximering av förväntat värde).⁶ Givet att postulaten är tillräckligt plausibla blir det ”billigare” att acceptera principen om maximering av förväntat värde än att ge upp något av postulaten.

Nedan följer en förenklad variant av ett formellt argument av detta slag, som presenteras mer utförligt i Peterson (2002). Till skillnad från tidigare argument tar mitt argument inte omvägen via ett representationsteorem, utan går ”direkt på” det som ska visas. Vidare vilar inte argumentet på något s.k. oberoende-postulat eller ”sure thing”-princip. För att kunna formulera argumentet utan formler har jag varit tvungen att göra postulaten något oprecisa, samt utelämna beviset.

Låt oss säga att två beslutsproblem X_1 och X_2 är lösningsekvivalenta om och endast om varje handlingsalternativ som är normativt rimligt att välja i X_1 också är normativt rimligt att välja i X_2 och vice versa.

- P 1: Antag att X_1 och X_2 är två lösningsekvivalenta beslutsproblem. Då spelar det ingen roll om man väljer att lösa X_1 eller X_2 .
- P 2: Om två beslutsregler r_1 och r_2 ger precis samma resultat när de appliceras på en mängd M av beslutsproblem, och det är normativt rimligt att applicera r_1 på alla problem i M , då är det också normativt rimligt att applicera r_2 på alla problem i M .
- P 3: Antag att två beslutsproblem X_1 och X_2 skiljer sig åt endast i ett avseende, nämligen att en av kolumnerna i X_1 är ersatt i X_2 av två identiska kolumner som tillsammans har samma sannolikhet som den ursprungliga kolumnen. Då är X_1 och X_2 lösningsekvivalenta.
- P 4: Låt a vara ett handlingsalternativ som har minst två möjliga utfall. Då gäller det att ifall vi gör det ena utfallet *lite* sämre (vi kan säga att försämringen är högst ϵ), så finns för varje sådan

⁶ Vi kan givetvis också välja att ge upp de logiska lagar som ligger till grund för deduktionen. Priset för detta är dock mycket högt.

försämring, en möjlig förbättring av det andra utfallet, som får lov att vara hur stor som helst, så att det modifierade handlingsalternativet a' är precis lika bra som det ursprungliga a .

- P 5: En normativt rimlig beslutsregel ska, där så är möjligt, välja ett handlingsalternativ som dominerar. (Ex: a_1 dominerar a_2 [svagt] ifall det, oavsett hur världen råkar se ut, går minst lika bra ifall jag gör a_1 som om jag gör a_2 .)

Alltså: Det är normativt rimligt att applicera principen om maximering av förväntat nytta på varje beslutsproblem under risk.

REFERENSER

- Bales, R.E. 1971. "Act-Utilitarianism: Account of Right-Making Characteristics or Decision-Making Procedure?", *American Philosophical Quarterly* 8, ss. 257-65.
- Bergström, L. 1996. "Reflections on consequentialism" *Theoria* 62, ss. 74-94.
- Broome, J. 1999. "Bolker-Jeffrey expected utility theory and axiomatic utilitarianism", in *Ethics out of economics*, Cambridge University Press.
- Hansson, S. O. 2001. "The Modes of Value", *Philosophical Studies*, 104, ss. 33-46.
- Jeffrey, R. C. 1965. *The Logic of Decision*, 2:a uppl. 1983, University of Chicago Press.
- Kihlbom, U. 2000. "Guidance and Justification in Particularistic Ethics", *Bioethics*, 14(4).
- von Neumann, J. & O. Morgenstern. 1947. *Theory of Games and Economic Behavior*, 2:a uppl, Princeton University Press.
- Oddie, G. & P. Milne. 1991. "Act and Value: Expectation and the Representability of Moral Theories", *Theoria* 57 (1-2), ss. 42-76.
- Peterson, M. 2002. "An Argument for the Principle of Maximizing Expected Utility", *Theoria* 68 (2), ss. 122-138.
- Savage, L. J. 1954. *The Foundations of Statistics*, Wiley and Sons. 2:a uppl. 1972, Dover.
- Sidgwick, H. 1907. *The Methods of Ethics*. Macmillan.
- Tännsjö, T. 1998. *Hedonistic Utilitarianism*. Edinburgh University Press.

1. INLEDNING

Den här uppsatsen är en kommentar till Peter Melanders intressanta och välskrivna avhandling, *Analyzing functions. An essay on a fundamental notion in biology* (1997). Att begreppet funktion verkligen är fundamentalt inom biologin är höjt över varje tvivel. All ambitiös beskrivning av en organism går ut på att identifiera dels morfologin, det vill säga organismens karakteristiska materiella strukturer, dels hur dessa samverkar med varandra och omgivningen i för organismen väsentliga mönster, funktionerna. Om intresset fokuseras på de materiella strukturerna brukar verksamheten kallas anatomi, histologi eller möjligen strukturmorfologi, om den fokuseras på funktionerna talar man om fysiologi eller, med ett trendigare ord, funktionsgenomik. Biologisk vetenskap söker att integrera dessa båda perspektiv. Ett anatomiskt intresse utan sinne för funktionerna uppfattas allmänt som andefattigt och poänglöst.

Beskrivningen av funktionerna har ofta en teleologisk form, ett uttryckssätt som inte kan undvaras i biomedicinsk undervisning. Man säger till exempel sådant som att "hjärtats funktion är att pumpa blod", "att pumpa blod är vad hjärtat är till för", och liknande. Eller man kan meningsfullt undra sådant som, "Vilken uppgift har egentligen blindtarmens bihang?"

Hur ska man förstå sådana teleologiskt färgade uttryckssätt? Är de missriktade eller felaktiga, med hänsyn till biologins naturvetenskapliga ambitioner?

2. MELANDERS TEORI

Efter att ha skärskådat flera tidigare analyser av begreppet funktion, presenterar Melander sin egen teori som innebär att funktion används i två beslätade men distinkt olika meningar i biologin. Han skiljer på *svag* respektive *stark* funktion. Med svag funktion förstår Melander sådana egenskapseffekter som främjar organismens aktuella överlevnad

och fortplantning. Med stark funktion menar han sådana egenskaps-effekter som följer av att egenskapen har etablerats hos arten ifråga genom evolutionens naturliga urvalsprocess. Vissa svaga funktioner är också samtidigt starka, exempelvis hjärtats funktion som blodpump. Den är ju nämligen något som både främjar överlevnaden nu och har utvecklats genom det naturliga urvalet. Som kontrasterande exempel på en blott svag funktion nämner Melander havssköldpaddors sätt att använda extremiteterna som grävverktyg.

Melander menar nu att det bara är den starka funktionen som kan ingå i en teleologisk beskrivning. Ja, att uttrycka sig i teleologisk form, dvs. att säga att en biologisk egenskap är *till* för något visst, att den har en viss *uppgift*, bör enligt teorin uppfattas som ett slags förkortat uttalande om att egenskapen ifråga har uppkommit just genom det naturliga urvalet under evolutionen. Ekvivalensen mellan uttrycken "hjärtats funktion är att pumpa blod" och "att pumpa blod är vad hjärtat är till för" skulle alltså hänga på att pumpfunktionen har uppkommit genom det naturliga urvalet. Omvänt kan man inte lika lätt säga, menar Melander, att havssköldpaddans extremiteter är till för att gräva med, eftersom grävandet sannolikt inte har varit väsentligt för selektionsprocessen i det fallet.

3. ÄNDAMÅLSENLIG FUNKTION REFERERAR INTE NÖDVÄNDIGTVIS TILL EVOLUTION (KRITIK 1)

Med den starka ställning som teorin om det naturliga urvalet har i modern biologi, ligger det något plausibelt och tilltalande i att försöka koppla funktionsbegreppet dit. Jag tror också att Melanders analys på ett korrekt sätt täcker in en del av användningen av begreppet funktion i biologin. Men jag är inte säker på att analysen är fullständig – eller att den träffar den mest centrala innebörden av begreppet funktion. Att reducera ändamålsenlighet till ett slags evolutionsteoretiskt begrepp tycks innebära en besvärande inskränkning.

Det är helt enkelt osannolikt att den som säger att hjärtats uppgift är att pumpa blod, att det är vad hjärtat är till för, därmed nödvändigtvis avser att göra ett evolutionsbiologiskt uttalande. Och omvänt förefaller det inte alls främmande utan naturligt att tala om "uppgift", "syfte", "mening", "normalitet" och sådana teleologiskt färgade bestämningar i samband med vissa svaga funktioner. När jag påstår att hjärtats uppgift är att pumpa blod, bygger nämligen detta påstående inte i första hand på kunskap om hjärtats evolution utan på den mycket mera nära till hands ligande och övertygande kunskapen om pumpens helt avgörande betydelse för organismens aktuella överlevnad. Det är i själva verket så att min före-

ställning om att hjärtat har selekterats fram under evolutionen får sin styrka utifrån vad jag vet om hjärtats aktuella betydelse, dvs. dess svaga funktion, snarare än av vad jag faktiskt primärt vet om hjärtats evolution.

Om någon sa till mig att hjärtat faktiskt *inte* har utvecklats på grund av det starka selektionstryck som har satt ett högt värde på blodomloppet och pumpförmågan, skulle jag ha svårt att tro på det påståendet mot bakgrund av vad jag vet om blodpumpandets *aktuella* överlevnadsvärde. Det som jag anser mig veta om evolutionen är i själva verket i mycket en *tolkning* av den biologiska historien, där kunskap om funktionerna hos dagens organismer fungerar som hermeneutiska ledtrådar med mycket starkare styrande effekter på min fantasi än någonsin *the fossil record*.

Att tala i teleologisk form är att anlägga ett tolkande, meningsskapande perspektiv. En skenbar förtjänst hos Melanders teori är att den tycks ge tolkning i biologin en objektiv karaktär genom att förankra den i någonting på långt avstånd, som föregår både vår och de studerade aktuella organismernas existens. Det kan psykologiskt upplevas som någonting mindre godtyckligt och subjektivt än de syften som vi tillskriver drag hos aktuella organismer bara utifrån vad vi iakttar av sammanhang och mönster hos dem nu. Men den förtjänsten är blott skenbar, därför att *evolutionsteorin i sig själv är just en meningsskapande tolkning av den biologiska historien*. Om vi inte genom studiet av dagens organismer redan visste vilka egenskaper hos organismerna som vi vill betrakta som viktiga funktioner, så skulle vi ha mycket små möjligheter att identifiera deras förstadiet och utveckling under evolutionshistorien. Vi står inför en gigantisk hermeneutisk cirkel: vi tolkar evolutionen utifrån vad vi ser hos dagens organismer, och vi använder evolutionen för att tolka dagens organismer. Den som injicerar mening, mål och syfte i denna cirkel, är på varje punkt vi själva. I detta avseende är evolutionsforskningen analog till all annan historieskrivning.

Att man kan tala om biologisk funktion på ett icke godtyckligt eller trivialt sätt även om man bortser från evolutionsteorin tycks uppenbart. Vilka egenskaper eller egenskapseffekter som helst är ju inte funktioner. Ta ytterörat som exempel! Dess funktion, ja dess uppgift, är att som en tratt fånga in ljudvågorna på ett effektivt sätt så att vi kan höra bra. För denna tolkning kan vi hämta näring ur en reflektion över artificiella ljudtrattar och över våra iakttagelser av hur öronen är utformade hos olika djurarter och hur djuren ibland kan vrida och spetsa öronen för att skärpa hörseln.

Jämför med det möjligheten att häkra ett par glasögonbågar på öronen! Det är ändamålsenligt och nyttigt för min och många andras verklighets-

anpassning, men det faller oss inte därför in att påstå att ytterörönens funktion, än mindre deras uppgift, är att bidra till att skärpa synen.

Eller ta möjligheten att hänga attraktiva smycken i örsnibbarna! I analogi med utseendets och lekdräktens betydelse hos många djurarter är det inte fullständigt omöjligt att föreställa sig att användningen av örhängen skulle kunna ha viss betydelse för fortplantningen. Men det verkar ändå inte rimligt att säga att ytterörönens uppgift är att vara fastsättningsplats för örhängen, må de vara aldrig så vackra.

De här exemplen med ytterörat kan illustrera latituden mellan rimliga och orimliga funktionstolkningar. Det är möjligen svårt, eller till och med omöjligt, att ange skarpa och generella kriterier för var gränsen mellan det rimliga och det orimliga går. Det behövs nog inte heller. Min poäng är bara att det kan finnas utrymme för en differentiering av Melanders svaga funktionsbegrepp med avseende på tolkningsdimensionen mål och mening. Men därmed reduceras värdet av att koppla styrkan i funktionsbegreppet till just evolution, snarare än till vår holistiska tolkning av den aktuella organismens egenskaper och interaktion med omvärlden.

4. BLODKÄRL I TUMÖRER HAR FUNKTION (KRITIK 2)

Att det kan vara lämpligt att ge funktionsbegreppet i biologin en vagare bestämning än vad Melanders teori åsyftar, kan också motiveras utifrån den diskussion av blodkärl i tumörer som förekommer en passant i avhandlingen. Många tumörer har förmågan att utveckla nya blodkärl för att försörja sig med näringsämnen och syrgas. Om en student frågar sin lärare vilken funktion blodkärlen i en tumör har, bör vi vänta oss svaret att de i princip har samma grundläggande funktion som i andra vävnader, nämligen att försörja de omgivande cellerna med näring och syrgas.

Melanders teori tycks emellertid inte medge att tumörers blodkärl tillskrives någon funktion alls, eftersom de inte är nyttiga för den aktuella organismen och sannolikt inte heller har selekterats fram som en nytthet av evolutionen. På sin höjd instantierar de en *malfunktion* av den normala kroppens blodkärlssystem, men alltså inte en funktion visavis tumören själv. Det är en besynnerlig konsekvens, när man betraktar hur långt ifrån slumpmässig som strukturen hos dessa blodkärl är, och vilken betydelse de faktiskt har. Att de är viktiga för tumörens utveckling illustreras bland annat av att moderna former av sjukdomsbehandling direkt syftar till att förhindra dessa blodkärls utveckling och, måste vi kunna säga, funktion.

Melanders teori tillåter inte heller att vi säger att just tumörens blodkärl utövar en malfunktion – i själva tumören. För enligt teorin är nämligen

malfunktion ett negativt derivat av stark biologisk funktion, det vill säga malfunktion förutsätter att en evolutionsprocess har selekterat fram den normala versionen av det som malfungerar. I det här aktuella fallet kan alltså tumörens blodkärl ses som en malfunktion av det normala blodkärlssystemet i kroppen. Men det är någonting principiellt annat än att säga att tumörens blodkärl *per se*, qua *tumörens* blodkärl, fungerar eller malfungerar. Teorin tillåter oss alltså inte att tala om vare sig funktion eller malfunktion hos tumörens blodkärl vad gäller deras relation till de omgivande celler som de faktiskt försörjer som ett villkor för de senares utveckling och överlevnad. Det är jag böjd att uppfatta som en anomali, inte minst mot bakgrund av att viktig medicinsk forskning syftar till att bekämpa tumörer genom att påverka deras blodkärl.

5. MOT GENETICISM (KRITIK 3)

Trots frågetecknen uppfattar jag Melanders analys som skarpsinnig och konsistent – inom ramen för den metafysiska positionering som kan anas bakom resonemangen. Det är denna metafysik som jag starkast vill ifrågasätta. I andra sammanhang har jag döpt den till ”geneticism”, varmed menas en överdriven fixering vid genetikens betydelse för tolkningen av tillvaron. Naturligtvis avses ingen kritik av evolutionsteorin eller genetik som sådan. Men jag är förvånad över den entusiasm varmed en del tycks beredda att byta bort genetikens *förklarande* förmåga mot möjligheten att använda den för att *definiera om* begrepp som redan finns och fungerar rätt väl.

Melanders teori är kanske inte något allvarligare exempel men väl en släkting i den geneticistiska familjen. Det naturliga urvalet under evolutionen är en magnifik manifestation av ärftlighetens mekanismer. Att förlägga definitionen av biologisk funktion dit, i stället för till våra aktuella tolkningar av aktuella organismer, kan ses som en tidstypisk hyllning till genetikens metafysiska primat.

Två mera iögonenfallande exempel på geneticism har jag funnit hos Ingmar Persson (1995a, 1995b) resp. Internationella Olympiska Kommittén (IOK). Persson vill försvara djurs intressen – genom att erodera idén om ett specifikt människovärde. Som ett instrumentellt led i denna ambition menar Persson bland annat att begreppet människa måste förstås utifrån en genetisk definition. Bortsett från andra aspekter på denna debatt och den övergripande frågan om människovärdet, förefaller mig detta sätt att resonera som att ställa saker och ting helt upp och ner.

Människor har ju vetat vilka objekt som är människor långt innan det fanns någon genetik, än mindre någon DNA-forskning. Om det inte

vore på det viset, skulle vi inte kunna veta vilken genetisk kunskap som avser människor, och vilken som inte gör det. Vi skulle helt enkelt inte kunna använda den moderna genetiken för att förklara och förstå viktiga mänskliga fenomen.

Ett extremt exempel på geneticism är den kvinnodefinition som IOK använde ända till spelen i Atlanta 1996. Den var inte bara teoretiskt suspekt utan också grym mot de kvinnor som visade sig inte hålla måttet (Anonym artikel i JAMA, 1996). Situationen var följande.

De som ville ställa upp i damgrenarna i olympiska spel måste kunna bevisa att de var kvinnor och lämnade därför cellprover för genetisk analys. Testerna infördes i Mexico 1968 därför att man misstänkte att vissa starka kvinnor i själva verket var maskerade män. Det ursprungliga behovet av dessa celltester försvann emellertid, när behovet av dopingkontroll tvingade fram närgångna rutiner för tagande av urinprov. Trots detta, och trots en skarp internationell kritik, bland annat av den svenske idrottsläkaren Arne Ljungkvist, behölls testerna av grumliga skäl. De drabbade direkt en liten grupp av kvinnor med en genetik som visserligen är avvikande men som inte ger dem någon idrottslig fördel. Det är människor som ser ut som kvinnor, som presterar som kvinnor, som uppfattar sig själva som kvinnor, och som uppfattas som kvinnor av omgivningen – utom av dåvarande IOK, vars majoritet inte trodde sig kunna känna igen en kvinna på utseendet utan föredrog att förlita sig på genanalys.

6. AVSLUTNING

Det är kanske förståeligt om en och annan alltför smalspårig naturvetare eller idrottsledare kan suggerera sig till en förblindande reduktionistisk hållning. Svårare är det att begripa hur det också tycks kunna vara en frestelse bland yrkeshumanister. Så låt mig avrunda genom att anknyta till den långa förदारwinistiska tradition av filosofer som läst in mål och mening i naturen utan någon annan egentlig grund än sin egen projektiva förmåga. Jag illustrerar med ett mindre välkänt exempel, svensken Carl Gustaf Leopold. Han levde ju före *The Origin of Species* och undslapp sig i slutet av 1700-talet följande suck inför den skepsis som har svårt att se ändamålsenligheten i naturen (Leopold 1802, s. 414; Täljedal 1997):

Må de hysa denna mening, som påstå ögat icke vara ämnadt att se, fötterna icke att gå, händerna icke att taga med. För min del är det mig omöjligt, att upphöja mig till denna djupsinniga otänklighet.

Otänklighet – redan utan varje hänvisning till någon Skapare eller det

naturliga urval som ännu inte var uppfunnet. Hur ska vi förstå denna "otänklighet"?

Låt oss försöka tänka det påstått otänkliga och hävda att handen och armen *inte* är till för att gripa utan, till exempel, för att flyga med! Handen och dess evolution vore då ett stort naturens misslyckande. Såvitt jag förstår skulle det inte vara ologiskt att hysa en sådan åsikt – om det inte vore för ett sällan utsagt grundpostulat i biologin, *nämligen att det i stort sett är i sin ordning att naturen är som den är*. Kanske kan man inte gå så långt som till att hävda att den biologiska vetenskapen innehåller en värderande uppskattning av naturens ordning. Men man kan säkert säga att biologin i varje fall inte heller klandrar naturen. Det är visserligen sant att en biologiskt inspirerad etik gärna kritiserar av människan åstadkomna ingrepp. Till grund för sådan kritik ligger dock föreställningen om en ideal, av människan opåverkad, naturens ordning som det är biologins primära uppgift att utforska. Utan tvekan är det ett okontroversiellt inslag i denna metafysik att människor inte kan flyga.

Omdömet att handens uppgift är att gripa med, och inte att flyga med, kan nog bäst uppfattas som kort och gott ett konstaterande av att det går synnerligen bra att gripa med handen, och att det är mycket nyttigt för vår aktuella existens. Det är i själva verket så pass nyttigt att den människa som vill leva väl *måste* använda händerna på så sätt, snarare än att flaxa med dem i syfte att lyfta från marken. Under målsättningen ett gott liv blir det då slutligen högst rimligt att vi tilldelar handen just uppgiften att gripa.

LITTERATUR

- Anonym. 1996. "Why the Olympic sex test is outmoded, unnecessary and even harmful", *Journal of the American Medical Association*, 276: 177–178.
- Leopold, Carl Gustaf. 1802. "Idéer till en populär Filosofi öfver Gud och Odödlighet", *Carl Gustaf Leopolds samlade skrifter. Tredje bandet*, Stockholm 1802.
- Melander, Peter. 1997. *Analyzing functions. An essay on a fundamental notion in biology*. Acta Universitatis Umensis; Almqvist & Wiksell International distr., Umeå.
- Persson, Ingemar. 1995a. "För en jämlikhet över arterna", *SvD* 29/4.
- Persson, Ingemar. 1995b. "Mitt i gapet på en orimlighet", *SvD* 16/12.
- Täljedal, Inge-Bert. 1995. "Människans vara och värde", *SvD* 19/11.
- Täljedal, Inge-Bert. 1996. "Geneticismens grymma spel", *SvD* 3/5.
- Täljedal, Inge-Bert. 1997. "Leopolds sunda förnuft", *Fenix – tidskrift för humanism* 13(2): 111–143.

Ingmar Persson

Fakta som värdebärare

Replik till Rabinowicz och Rønnow-Rasmussen

1. ATTITYDER OCH VÄRDEN

I ett av mina argument (2001: 40–2) för att tings intrinsikala värde kan analyseras i termer av det intrinsikala värdet av något faktum rörande tinget utgår jag från ett antagande liknande det som Wlodek Rabinowicz och Toni Rønnow-Rasmussen i sin replik säger sig utgå ifrån: att det att vara värdefullt i sig ”är att påkalla en lämplig positiv respons (attityd, beteende)” (2001: 50). Jag tänker mig vidare att om någon respons eller attityd har en obestridlig analytisk relation till någots värde så är det relationen att rätteligen sätta värde på detta. Mer precist uttryckt: att X är intrinsikalt värdefullt är logiskt ekvivalent med att det är riktigt att sätta värde på X i sig.

Nästa steg i mitt argument består i att försöka visa att attityden att sätta värde på (värdera eller värdesätta) är en s.k. propositionell attityd. RRR tar upp en (van)tolkning enligt vilken att värdesätta a är en propositionell attityd om dess ”innehåll kan uttryckas som propositionen att a är värdefullt” (2001: 52). Det är självklart att det inte är detta jag menar (precis som det är självklart att när de själva hävdar att det är lämpligt att beundra en person snarare än ett sakförhållande, så avser de inte att förneka att det finns en attityd vars innehåll är propositionen att personen är beundransvärd). För att värdesättande i min mening skall vara en propositionell attityd krävs att propositionen att a är värdefullt, genom vilken man sätter värde på a , är logiskt ekvivalent med någon proposition av formen ”Det är värdefullt att a är ...”.

I syfte att göra det plausibelt att attityden att sätta värde på något är propositionell drar jag en parallell till attityden att tro på något: att sätta värde på a är elliptiskt precis som att tro på mänskligheten är en ellips för en tro på någon proposition, kanske att mänskligheten kommer att övervinna de problem den skapat för sig själv. Ungefär som tron på mänskligheten kan bedömas som (o)riktig genom att den medger propositionell expansion i ljuset av sina skäl – en tro på mänskligheten därför att dess uppfinningsförmåga hittills övervunnit alla hinder gör den

t.ex. till en (o)riktig tro på att mänskligheten kommer att övervinna framtida hinder – så kan attityden att sätta värde på något bedömas som (o)riktig genom att dess skäl tillåts utvidga objektet till en (o)riktig proposition.

RRR invänder mot detta argument att det ”praktiskt taget” förutsätter vad som skall bevisas (2001: 53). Det är mycket svårt att se hur denna invändning kan ha fog för sig. Oavsett vilken inställning man har till vad jag försöker bevisa – att det är fakta som ytterst är värdebärande – måste man erkänna att attityden att sätta värde på något har egenskapen att kunna vara riktig eller oriktig. Man kan också finna att den mest plausibla förklaringen till hur en attityd kan vara riktig eller oriktig är att dess innehåll är propositionellt och alltså har sanningsvärde. Det är alltså helt klart att argumentet inte förutsätter vad som skall bevisas, och det tycks mig som om bara den ytliga likheten mellan *orden* ”värde” och ”värdera” kan inbillas en något annat.

RRR förfäktar en pluralism som innebär att de responser ”som är lämpliga med avseende på ett värdefullt objekt” inte behöver ”passa andra värdefulla objekt”. De illustrerar med att ”vi kan beundra en person men inte ett sakförhållande” (2001: 50). Detta är ett tendentiöst sätt att förneka att vi kan beundra att något är si eller så. Sanningen är tvärtom, påstår jag, att närhelst vi beundrar (högaktar, respekterar eller älskar, för att ta några andra attityder de nämner) en person, beundrar (högaktar, etc.) vi att något är si eller så rörande vederbörande.

Anledningen är att när vi beundrar någon måste vi ha (goda eller dåliga) *skäl* för vår beundran. Vi kan t.ex. beundra någon av det skälet att han eller hon sitt vuxna liv igenom följt vissa grundprinciper och aldrig givit efter för vad som av omgivningen anses för politiskt, filosofiskt, etc. korrekt. Dyliga skäl är innehållet i trosföreställningar som – skulle många hävda – förorsakar vår beundran. Som innehållet i våra trosföreställningar är skäl något propositionellt.

De är i denna bemärkelse något ”medvetet” (vilket inte implicerar att vi städse är medvetna om våra skäl som skäl). Skälsangivelser skiljer sig på så sätt från rena orsaksangivelser. När vi t.ex. säger att vi beundrar någon därför att vi lärt känna vederbörande eller därför att vår hjärna har vissa kemiska egenskaper, menar vi inte att dessa förhållanden figurerar som innehåll i våra trosföreställningar. Snarare anger vi faktiska sakförhållanden som har förorsakat att vi överhuvud har trosföreställningar om vederbörande eller att dessa åtföljs av beundran.

Antag att vi beundrar någon av nämnda skäl; då, hävdar jag, beundrar vi just att något är ett sakförhållande eller faktum, nämligen att vederbörande hela sitt vuxna liv varit trogen vissa grundprinciper. Detta –

nödvändigheten av skäl – är dock inte alltid nyckeln till hur en attityd som *prima facie* riktar sig mot en person eller ett konkret ting kan rekonstrueras så att den riktar sig mot att något är fallet. Ponera att jag älskar eller åtrår en kvinna därför hon, i mitt tycke, är klok och vacker. Då är det orimligt att reducera detta till att jag älskar eller åtrår att hon är klok och vacker. Lyckligtvis anmäler en annan reduktionsmöjlighet sig omgående: jag älskar eller åtrår att vara tillsammans med henne därför att hon är klok och vacker. Grunden till skillnaden är, enligt mitt förmenande, att medan kärlek och åtrå huvudsakligen är viljeattityder, som manifesterar sig i vissa beteendeformer, är beundran en uppsättning känslöförmågelser som grupperas tillsammans till följd av att de har en gemensam propositionell orsak.

Det skall emellertid villigt erkännas att de ”responser” RRR räknar upp (2001: 50) utgör en tillräckligt heterogen samling för att man inte om dem alla skall kunna säga att de i grunden riktar sig mot propositionella objekt. Det är värt att försöka utreda varför så inte är fallet därför att det reser ett frågetecken inför deras tillvägagångssätt. Ett belysande exempel de förser oss med är responsen att skydda något. Man kan uppenbarligen inte skydda fakta eller sakförhållanden. Anledningen är förmodligen att kan man skydda något endast om man tror att det kan hotas av någon skada eller förstörelse som man förmår förhindra, och detta gäller knappast fakta. Till andra responser som inte kan riktas mot fakta hör att hedra, hylla, lovprisa, smutskasta, berömma, klandra, förebrå, belöna, bestraffa, etc. De är responser som måste riktas mot personer eller åtminstone kännande varelser. I så måtto borde en appell till dem stärka RRR:s argument – ändå saknas de på deras lista. Varför? De tycks vara kvalificerade såtillvida som de involverar en (positiv eller negativ) värdering av sitt objekt. Ett problem med att appellera till dem är emellertid att det är så tydligt att förhållandet att de inte kan riktas mot fakta har sin grund i en annan egenskap hos dem, nämligen att de inbegriper agerande som är meningsfullt endast gentemot ett medvetet subjekt.

Därmed har vi blottlagt en principiell svårighet med RRR:s procedur att appellera till en ren uppräknings av attityder vars påkallande anses göra något värdefullt: det måste visas inte bara att dessa inte alltid kan ses som faktainriktade, utan också, där så är omöjligt, att *detta beror på just den egenskap som gör dem kvalificerade att uppföras på en lista över attityder vars påkallande gör något värdefullt* och inte på någon annan egenskap de tillfälligtvis råkar ha (som ifråga om de i den föregående paragrafen uppräknade attityderna). Vilken kan den förre egenskapen vara? Om den är egenskapen att involvera en värdering, då förefaller den tillförlitligaste

strategin vara att gå direkt på attityden att värdera något och fråga om den alltid kan förstås som faktainriktad – vilket är precis vad jag gör.

2. TVÅ TYPER AV REDUKTION

Vad nu värden anbelangar, medger RRR själva att när ting tillskrivs värde, vilar dessa attributioner nödvändigtvis på skäl (se bl.a. 1999: 38). Om a tillskrivs värde, måste det finnas någon egenskap E som a tilltros och som är skälet till värdeattributionen. Så om vi tycker att a har värde, är det därför att vi tror att a har E och tycker att a – och, om universaliserbarhet råder, relevant lika saker – är värdefulla om de har E . I min uppsats föreslog jag att vår värdering av a då kan reduceras till att vi tycker att det är värdefullt att a existerar därför att vi tror att a har E och tycker att det är värdefullt att a – och liknande ting – existerar om de har E .

Som jag förklarar i sista paragrafen av sektion 3 i min uppsats (2001: 43-4) ser jag det förhållandet att förklaringen av värdet av att a existerar på detta vis kopierar förklaringen av a :s värde som ett indicium på att de förklarade värdena är värde av en och samma sak. RRR invänder att om värdet av a sålunda inte förklaras genom värdet av att a existerar ”så är det ju desto orimligare att hävda, som Persson gör, att det förra är reducerbart till det senare. Vill man nödvändigtvis plädera för en reduktion”, fortsätter de, ligger det närmre till hands ”att återföra bägge värdena till värdet hos ... själva exemplifikationen av E ” (2001: 55).

Här förbiser de emellertid att reduktion i två olika betydelser är inblandade. Den reduktion som jag sysslar med i sektion 3 kan kallas *analytisk* reduktion och går ut på att finna en analysans som är logiskt ekvivalent med analysandum. Mitt förslag i detta hänseende är att ” a är värdefull (därför att a har E)” är logiskt ekvivalent med och därför kan vara analytiskt reducerbar till ”det är värdefullt att a existerar (därför att a har E)”. Den reduktion som appellerar till en uttolkning av superveniens i termer av derivation och som sysselsätter mig i sektion 2 av min uppsats, bl.a. i mitt ”avskalningsexperiment” (2001: 39), kan snarare karakteriseras som en *specifikations*reduktion. Den går ut på att om a , eller a :s existens, har värde därför att a har E , är det egentligen inte hela a , eller existensen av hela a , som har värde utan bara den häri inkluderade exemplifikationen av E som har värde, ett värde från vilket värdet av helheten är derivativt. Denna exemplifikation av E har värde därför att varhelst E är exemplifierad – dvs. varhelst något är E – så är det värdefullt att E är exemplifierad. Så mycket följer av ”Det är värdefullt att a existerar därför att a har E ” enligt universaliserbarhetstesen.

Distinktionen mellan dessa två reduktioner underminerar RRR:s invändning: att både värdet av a och av dess existens deriveras från värdet av en exemplifikation av E innebär en specifikationsreduktion av dem båda till det sistnämnda. Detta konkurrerar inte med min reduktion av värdet av a till värdet av a :s existens eftersom denna reduktion är analytisk. Tvärtom bekräftar förklarbarheten av bådas värde ur en gemensam *explanans* ("därför att a har E ") riktigheten av den analytiska reduktionen. (Däremot är tolkningen av denna förklarbarhet i termer av härledbarhet och specifikationsreduktion inte nödvändig för erkännandet av analysen.) Om man dessutom betänker att värdet av a tycks kunna supervenera på vilken egenskap som helst hos a utom dess existens, framstår dess existens som väl ägnad att figurera i *analysans*.

3. OM FAKTAS NATUR OCH IDENTITET

Denna uppsats' målsättning är emellertid inte att vidare argumentera för denna analytiska reduktion. Jag ser inte att jag kan göra så mycket mer än vad jag gjorde i min föregående uppsats, att resonera mig fram till det reduktionsförslag som ter sig mest övertygande för mig. Sedan ankommer det på motståndarsidan att vederlägga det, och det åstadkommer givetvis inte RRR med argument som det just avfärdade. I fråvaron av bättre argument förefaller det mig som om enkelhetsprincipen anbefaller oss att utgå ifrån att en reduktion som den föreslagna håller streck och att det som ytterst är värdebärande är av ett och samma slag: fakta.

Här vill jag kort utveckla min generella syn på faktas värde, vilket jag inte försökte mig på i min tidigare uppsats. Samtidigt kommer jag att undanröja några missförstånd och misstag som RRR verkar göra sig skyldiga till i sin replik. Därmed hoppas jag att det kommer att framgå att jag hade rätt i min tidigare uppsats när jag hävdade att RRR inte behöver bestrida reduktionen av värdebärare till fakta för att försvara sin huvudtes att det finns finala värden som inte är intrinsikala.

Vad är ett faktum och under vilka betingelser är ett faktum identiskt med ett annat? Ett faktum har alltid konstituenten som består minst i en egenskap och i något som instantierar (eller exemplifierar) egenskapen, en "instantiator". Instantiatorn kan vara en rumslig plats vid en tidpunkt, som i faktumet att det finns vatten här och nu, eller ett tingsligt subjekt vid en tidpunkt, som i faktumet att jag nu väger 73 kg. Naturligtvis kan egenskapen vara relationell och förutom subjekt kräva ett eller flera objekt. Men låt oss till att börja med inskränka oss till fakta som det sistnämnda, vilka har formen $[a, E, t]$ (där " a " står för subjektet, " E " för

egenskapen och "t" för tidpunkten). Ett rimligt förslag är att ett faktum är identiskt med ett annat om och endast om deras konstituenten är identiska. Detta leder naturligen fram till ett kriterium av det slag Jaegwon Kim har utarbetat med början i (1966): [a, E, t] är samma faktum som [a', E', t'] om och endast om $a = a', E = E'$ och $t = t'$. (Kim presenterar dock detta som ett kriterium för händelseidentitet, vilket enligt min mening är något helt annat. En händelse är enligt min uppfattning en konkret entitet som involverar exemplifikationen av flera egenskaper. Till exempel är mitt skrivande just nu och mitt skrivande om fakta och värde just nu en och samma händelse, trots att klausulen som kräver egenskapsidentitet inte tillgodoses.)

Detta kriterium ställer frågor som jag inte kan ge mig i kast med att besvara här, exempelvis "När är en egenskap identisk med en annan?". Det finns emellertid problem med detta "punkt-för-punkt"-kriteriums nödvändighet som måste lösas här. Begrunda följande fakta: att Søren Kierkegaard älskar Regine Olsen och att Regine Olsen är älskad av Søren Kierkegaard. De grammatikaliska subjekten är här inte identiska, inte heller är egenskapen att älska samma egenskap som egenskapen att vara älskad (oavsett vilket rimligt kriterium på egenskapsidentitet som man accepterar). En "punkt-för-punkt"-jämförelse ger således resultatet att dessa fakta är distinkta. Ändå tycks mig intuitionen förtälja att de är identiska.

Det har förfäktats, bl.a. av D.H. Mellor (1998: 103-4), att för de fakta som har orsaker och verkningar gäller att de är identiska om och endast om deras orsaker och verkningar är identiska. Jag är inte speciellt förtjust i detta kriterium, främst av följande skäl: om vi inte kan avgöra om två fakta är identiska, kan vi mycket väl också vara oförmögna att avgöra om de fakta som utgör deras respektive orsaker och effekter är identiska. Men i föreliggande fall stöder kriteriet intuitionen att Søren älskar Regine är samma faktum som att Regine är älskad av Søren. Faktakonstituenterna är här, trots "punkt-för-punkt"-kriteriets motsäggande besked, identiska, vill man insistera.

Hur ser det kriterium ut som stöder denna intuition? Notera först att de partikularia eller individuella företeelser som figurerar i "Søren älskar Regine vid t" respektive "Regine är älskad av Søren vid t" är desamma: Søren, Regine och t. Vidare tycks det rimligt att påstå att den som förstår meningen av satser av formen " x älskar y " och " y är älskad av x " måste förstå att i de möjliga världar där den ena satsen sann är också den andra satsen sann. Låt mig säga att satser som tillmötesgår detta villkor är "explicit ekvivalenta". Lagg märke till att all logisk ekvivalens inte är explicit. Antag, vilket låter plausibelt, att man kan sägas begripa

meningen av ”Triangeln har sidor av lika längd” och ”Triangeln har vinklar av samma grad” utan att inse att den ena nödvändigtvis är sann om och endast om den andra är det. Då är de inte explicit ekvivalenta, trots att de är logiskt ekvivalenta. Jag tror att det är detta som kan göra oss benägna att säga att de attribuerade egenskaperna i dessa två satser inte är desamma.

Ett ”ekvivalenskriterium” för faktum-identitet kan då, i grova drag, formuleras så här: två fakta är identiska om de partikularia som är konstituenten av dem är identiska och de till sin form är explicit ekvivalenta. Enligt detta ekvivalenskriterium kommer fakta som att Søren älskar Regine vid t och att Regine älskas av Søren vid t att vara ett och samma faktum. Jag har som synes bara diskuterat tillämpningen av ekvivalenskriteriet på fakta där den instantierade relationen är tvåställig. Det måste också tillämpas på fakta där den instantierade relationen är tre(eller fler)ställig som i fakta som att z i tiden följer efter först x och sedan y och att x i tiden föregår först y och sedan z . Detta skulle komplicera framställningen, men inte tillföra något principiellt nytt, såvitt jag kan se.

Min slutsats blir alltså att punkt-för-punkt- och ekvivalenskriteriet utgör var för sig tillräckliga villkor, som tillsammans är nödvändiga, för att fakta skall vara identiska eller ha samma konstituenten. Det kan tyckas som en sådan utläggning av faktum-identitet klumpar samman två orelaterade kriterier. Så är emellertid inte fallet, tror jag. Min misstanke är nämligen att en definition av egenskapsidentitet måste appellera till explicit ekvivalens som ett tillräckligt villkor för dylik identitet.

4. OM FAKTAS VÄRDE

Efter denna utredning av ett faktums natur och identitet – som inte gör stort mer än att skrapa på ytan av ett fabulöst problemkomplex – låt mig tackla frågan vad det innebär att det är värdefullt att något är ett faktum. Att säga att det är värdefullt att a har E är att säga att a :s instantiering av E är värdefull. Det är *intrinsikalt* värdefullt att a har E om och endast om denna egenskapsinstantiering är värdefull helt oberoende av om någon annan egenskapsinstantiering, som inte innehålls av a :s instantiering av E , är värdefull.

Notera att denna explikation är förenlig med att, som RRR uttrycker det (1999: 36), det intrinsikala värdet av att något är ett faktum *konstitueras* av dess externa relation till något annat faktum, t.ex. att någon vill att a har E för dess egen skull, så att faktumet blir värdefullt därför att det tillfredsställer en viljeattityd. Detta förutsätter nämligen inte att

faktumet att någon har viljeattityden att a har E är av värde – ett värde från vilket värdet av faktumet att a har E härrör.

RRR invänder att de inte ser någon ”anledning att behandla sakförhållanden annorlunda än vanliga objekt och i deras fall överge den vanliga definitionen på intrinsikalt värde” (2001: 56). Men min konception av faktas intrinsikala värde markerar ingen avvikelse från standarddefinitionen. Grovt uttryckt går denna standardbestämning ut på att – oavsett vad x är, ett konkret objekt, ett faktum – x :s värde är intrinsikalt om och endast om det är oberoende av allting som är externt i förhållande till x . Min konception kan rimligen uppfattas som en precisering av denna standardbestämning snarare än som en avvikelse från den – en precisering som huvudsakligen är ägnad att möjliggöra att en extern relation kan bidra till konstitutionen av ett faktums värde utan att värdet blir extrinsikalt.

RRR finner min konception ”revisionistisk” (2001: 56) därför att de tolkar intrinsikalt värde i termer av en supervenienstes som slår fast att om något, x , har värde måste det finnas egenskaper hos x på vilka objektets värde supervenerar eller i kraft av vilka det har sitt värde. Om värdet är intrinsikalt, måste dessa egenskaper naturligtvis vara intrinsikala eller icke-externrelationella (1999: 36). Förmodligen är motivet bakom denna tolkning av intrinsikalt värde att de är angelägna att bereda utrymme för att värdet kan vara intrinsikalt fastän de konstitutiva värdegrunderna är externa. Men jag har öppnat detta utrymme med ett annat grepp: kravet att värdet måste vara oberoende av externa relationer till något *som har värde*. Detta utesluter inte att någots värde konstitueras av relationer till något externt eftersom detta något inte – utan cirkularitet – kan vara värdefullt. Således ser jag inte i det behjärtansvärda strävandet att mönstra ut konstitutiva grunder något skäl att utsträcka supervenienstesens till att gälla allt som har värde – inte bara konkreta objekt utan också fakta, så att om de senare har värde, måste de ha detta värde i kraft av några av *sina* egenskaper, som av nödvändighet är intrinsikala om deras värde är intrinsikalt.

Tvärtom tycks mig en sådan utsträckning av supervenienstesens till värdefullheten av att något är ett faktum som otillbörlig. När man anger på vad ett konkret objekts intrinsikala värde supervenerar, preciserar man, enligt min mening, vilka interna egenskaper hos objektet som är säte för dess (intrinsikala) värde. Att ange de av ett objekts interna egenskaper på vilka dess intrinsikala värde supervenerar är med andra ord att ange de av dess egenskapsexemplifikationer från vilka objektets värde härrör. När dessa egenskapsexemplifikationer eller fakta har angivits, finns det inget utrymme att undra på vilka egenskaper dessa egenskaps-

exemplifikationers intrinsikala värde supervenerar, ty dessa egenskaps-exemplifikationers värde härrör inte i sin tur från några egenskaper de exemplifierar. De är de yttersta värdebärarna. Supervenienstesesen måste därför gälla konkreta ting, vars värde är härledbart från någon (äkta) delmängd av de egenskaper de exemplifierar. Den gäller däremot inte dessa egenskaps-exemplifikation eller fakta vars värde inte är derivativt från några egenskaper de i sin tur exemplifierar.

Det kan inbjuda till en felaktig tillämpning av supervenienstesesen att begagna sig av den behändiga konstruktionen ”fakta är det som (ytterst) har värde”. Detta kan i förstone förefalla vara ett påstående om fakta i vilket de tillskrivs egenskapen att ha värde – ett värde som, enligt supervenienstesesen, måste supervenera på egenskaper som fakta har. Mer rättvisande, om än omständligare, är att formulera min tes som så: det som (ytterst) är värdefullt är alltid att något är ett faktum.

Vi kan förvisso göra påståenden *om* fakta, i vilka de tillskrivs egenskaper. Till exempel kan vi säga, som jag har gjort ovan, att de har vissa konstituent, t.ex. någon instantierad egenskap och någon instantiator som denna egenskap tillkommer. Det är emellertid inte detta vi gör när vi säger att det är värdefullt att *p* (exempelvis att det går väl för den moraliskt gode). Vi gör inte här ett påstående om faktumet att *p* i vilket det tillskrivs egenskapen att vara värdefullt. Vi säger här lika lite något om faktumet att *p* som vi skulle göra om vi påstod att (det är så att) *p*. Det är riktigt att den senare utsagan kan vara sann om och endast om det är ett faktum att *p*. Men härav följer inte att den är en utsaga *om* detta faktum, att den är en utsaga vars *subjekt* är detta faktum. (Om så vore fallet, vad skulle den säga om detta subjekt, vilken egenskap skulle den tillskriva det?) På samma sätt är påståendet att det är värdefullt att *p* ingen utsaga *om* faktumet att *p*, men det är icke desto mindre – om jag har rätt – sant om och endast om det är ett faktum att *p* (endast genom detta kan nämligen någon viljeattityd att *p* tillfredsställas). Det är i stället en utsaga om det vari faktumet består.

Varför RRR finner det ”svårt” att tillämpa denna teori på ”komplexa sakförhållanden” (2001: 56), som disjunktiva, konjunktiva, etc. övergår mitt förstånd. För att ta ett enkelt exempel: antag att det är intrinsikalt värdefullt att *a* har *E* och att detta faktum vid en logisk analys befinns bestå i konjunktionen av att *a* har *E*₁ och att *a* har *E*₂. Då implicerar min teori att det är intrinsikalt värdefullt [att *a* har *E*₁ och att *a* har *E*₂]. (Här kan det vara så att det intrinsikala värdet helt och hållet härflyter ur att *a* har *E*₁, så att det egentligen är på exemplifikationen av denna egenskap som *a*:s värde supervenerar.) Alltså kan jag inte se varför min teori generellt skulle vara så svår att tillämpa på komplexa sakförhållanden, även

om det givetvis kan finnas sådana förhållanden vars värde är svårt att fastställa.

5. OM DEN FÖREGIVET VÄRDEGRUNDANDE INTERNA EGENSKAPEN HOS FAKTA

Två kritiska synpunkter på RRR:s tanke att faktas värde blir intrinsikalt genom att supervenera på en intern egenskap hos dem kan anföras. Denna tanke förutsätter för det första oriktigheten av den reduktion av de yttersta värdebärarna till fakta som jag förespråkar. För det andra följer det av min analys av faktas identitet att, om RRR har rätt beträffande superveniensbasen av faktas värde, skulle ett och samma faktumvärde kunna vara både intrinsikalt och extrinsikalt, vilket givetvis är absurt.

Antag att värdet av en viss klänning är extrinsikalt därför att det är baserat på att den tillhört Diana, en extern relation. Enligt min reduktionspropå är "Klänningen som tillhört Diana är värdefull" ekvivalent med "Det är värdefullt att klänningen som tillhört Diana existerar". Likmätigt RRR:s utläggning av faktas intrinsikala värde rör det sig om slikt värde i det sistnämnda fallet enär värdet baserar sig på en intern egenskap hos det värdefulla faktumet, nämligen egenskapen att "*implicera existensen av en klänning som har tillhört Diana*" (2001: 56–7). Mot denna utläggning kan man för det första invända att den är tendentiös såtillvida som att det ur den omedelbart följer att min reduktion är felaktig. Min reduktion kan ju inte gärna vara riktig om dess *analysans* visar sig ha intrinsikalt värde när *analysandum* har extrinsikalt värde. Ett adekvansvillkor för reduktionen måste väl vara att den bevarar det reducerade värdets karaktär.

Reduktionen, som jag fattar den, går ut på att när man säger att ett ting har värde så betyder detta att värdet (alltså ett och samma värde) tillkommer något lämpligt faktum. (Jämför RRR:s uttalande: "When you say that an object, X, is valuable ... what you really mean is that *the value accrues to a state*", 1999: 42, den första kursiveringen är min.) Om reduktionen innebär att *det* värde som *prima facie* tycks tillkomma ett ting egentligen tillkommer ett faktum, kan reduktionen knappast vara korrekt – dvs. värdet kan inte vara ett och samma – om det värde som tillkommer tinget är extrinsikalt medan det värde som tillkommer faktumet är intrinsikalt.

Även om denna tolkning av reduktionen förkastas, och reduktionen antas gälla inte en reduktion av bäraren av ett och samma värde från ett ting till något faktum utan en reduktion av ett värde rörande ett ting till ett *annat* värde rörande något faktum, förblir det oklart varför RRR ser

sig tvungna att gendriva reduktionen för att etablera sin huvudtes att det finns finala värden som inte är intrinsikala. Ty även om reduktionen i den senare tappningen går igenom, *finns* det ting, och om det har visats att *deras* värde ibland är extrinsikalt och finalt, följer det att det *finns* finala värden som inte är intrinsikala. Det är bara det att dessa värden inte finns *oberoende* av vissa *andra* värden, nämligen intrinsikala värden hos fakta. Vi har två typer av värden som går hand i hand.

För det andra, att klänningen som tillhört Diana existerar är, enligt min syn på faktumidentitet, samma faktum som att den här krockskadade klänningen existerar om "klänningen som tillhört Diana" och "den här krockskadade klänningen" refererar till en och samma klänning. Men enligt RRR:s teori om faktas intrinsikala värde är värdet extrinsikalt i "Det är värdefullt att den här krockskadade klänningen existerar" eftersom exemplifikation av den (antaget) värdegrundande egenskapen att vara en klänning som tillhört Diana nu inte impliceras av faktumet. Ett värde av ett och samma faktum kan emellertid inte både vara intrinsikalt och extrinsikalt.

Denna invändning förutsätter att jag har rätt i att kontexten "det är ett faktum att ..." är extensionell i den betydelsen att den tillåter substitution av likarefererande termer – såväl termer som refererar till instantiatorn som termer som refererar till den instantierade egenskapen. (Dock är kontexten inte extensionell i den mer långtgående meningen att den medger substitution av materiellt ekvivalenta satsen.) Men detta drag är ingen idiosynkrasi hos min tolkning av faktumidentitet. Det följer också av Mellors kriterium – samt rimligen av den mer okontroversiella åsikten att fakta kan vara orsaker och effekter.

Jag tycker således att det står klart att RRR missförstår det intrinsikala värdet av att något är ett faktum. Om värdet av ett faktum är intrinsikalt eller ej avhänger inte hur instantiatorn och den instantierade egenskapen beskrivs, utan enbart av vilka dessa entiteter är. Så mycket framgår av punkt-för-punkt-kriteriet.

Ett relationellt faktum, som t.ex. att en viss klänning har tillhört Diana, kan förvisso ha intrinsikalt värde, ty det kan ha värde oberoende av om något externt faktum har värde. (Alltså tar RRR miste när de tror att jag generellt kräver att "den egenskap som i ett intrinsikalt värdefullt sakförhållande attribueras ett objekt måste vara en intern egenskap hos objektet ifråga", 2001: 56n; jag gjorde ett uttalande bara om en viss typ av sakförhållande; 2001: 45). Härav följer dock inte att klänningen som tillhört Diana, eller dess existens, har intrinsikalt värde. Så är fallet – helt i enlighet med RRR:s superveniensprincip – endast om den egenskap på vilken värdet supervenerar är intern hos klänningen, och egenskapen att

ha tillhört Diana är ingen sådan egenskap, även om klänningen identifieras som en klänning som tillhört Diana.

Huvudslutsatsen är emellertid, vilket jag konkluderade redan i min tidigare uppsats (2001: 47), att för att driva sin huvudtes att ting kan ha finala värden som inte är intrinsikala behöver RRR inte bestrida att tings värde kan reduceras till faktas värde.

6. FINALA OCH INSTRUMENTELLA VÄRDEN

Låt mig avslutningsvis kommentera denna tes om finala värden som inte är intrinsikala. Jag vidhåller att de mest övertygande exemplen på dylika är ting som är värdefulla i kraft av att vara unika (eller sällsynta). Jag anser mig emellertid ha visat hur detta värde kan förstås som ett instrumentellt värde, som tingen har i kraft av att vara källa till vissa upplevelser. RRR finner denna förklaring "utmärkt" (2001: 58), men vill göra gällande att den kan approprieras av den som håller tingens värde för att vara finalt. Jag ställer mig tvivlande till detta drag, men behöver inte bestrida det: så länge förklaringen fungerar åtminstone för mitt syfte, tvingar inte exemplen med unika ting mig att medge existensen av finala värden som inte är intrinsikala.

Dessa exempel är i förstane så bestickande eftersom ett ting som är värdefullt p.g.a. sin unikhet är värdefullt p.g.a. en relation till externa ting. Värdet kan således inte vara intrinsikalt. Likväl finns det ingen extern företeelse som tingen genom beskrivningen "unik" relateras till så att det skulle kunna värdesättas för denna företeelses skull. Tingen förefaller därför att värderas för sin egen skull. Därför är det inte förvånande att denna typ av exempel förekommer hos alla författare som förespråkar existensen av icke-intrinsikala, finala värden. När det gäller den typ av exempel som RRR introducerar – som en klänning som är värdefull därför att den har tillhört Diana – finns det emellertid en extern företeelse – nämligen Diana – som klänningen relateras så till att det kan hävdas att det sätts värde på klänningen för Dianas skull. Därför uppstår här ett motstånd mot att säga att klänningen värderas för sin egen skull.

Som stöd för sitt påstående förfäktar RRR att det värderade tingen relateras till inte behöver vara värdefullt; det räcker med att det äger "historisk vikt" (2001: 59). Men för den historiskt intresserade är förmodligen det som har historisk vikt eller betydelse värdefullt, och det är väl sådana individer som värdesätter ting av anledningen att de varit lierade med historiskt viktiga personer.

RRR argumenterar också för att värderingen av en klänning därför att den ingått i Dianas garderob inte är instrumentell (2001: 58). Men av

att en värdering inte är instrumentell följer inte att den är en värdering av något för dess egen skull. Att värdera en bok därför att den fullbordar en serie som utgör ett samlingsobjekt för en är inte att värdera boken som medel eller instrument att fullborda serien. Likväl är det inte att värdera boken för dess egen skull. Boken värderas för att den tillsammans med andra konstituerar något, en komplett serie.

Har då RRR åtminstone rätt i att en värdering av en klänning därför att den varit en av Dianas ägodelar inte är instrumentell? Jag är nu böjd att säga: nej, det är att värdera klänningen som ett kausalt medel. Visst, denna värdering verkar skilja sig påtagligt från en typisk kausalt instrumentell värdering, som att värdera en kamera därför att man med den kan ta bra bilder av Diana. I det senare fallet specificerar skälet den effekt som får en att värdesätta kameran. Men värderingen skulle förbli kausalt instrumentell – om än förtäckt – ifall skälet specificerade en viss mekanism hos kameran om anledningen till att man värderar kameror med denna mekanism är att de låter en ta bra personbilder. På samma sätt, föreslår jag, specificerar ”därför att den har tillhört Diana” en egenskap hos klänningen i kraft av vilken den förorsakar en åtrådd effekt.

Vilken effekt? I kraft av att ha egenskapen att (inses eller anses) ha tillhört Diana hjälper klänningen en att livligt åskådliggöra sig Diana, fungerar klänningen som en ”föreställningspump” (för att använda en term inspirerad av Daniel Dennetts ”intuition pump”). Det är ett känt fenomen att den som saknar en frånvarande älskad som tröst kan stryka någon klädespersedel tillhörande vederbörande. Förklaringen förefaller att vara att beröringen med plagget bidrar till en så livlig föreställning av den saknade att denna beröring i viss mån tillfredsställer önsknigen att beröra den saknade själv.

Detta tycks mig vara en plausibel tolkning av psykologin bakom värderingen av något som minnessak eller som något som har affektionsvärde. Att den håller i alla exempel som RRR skulle vilja anföra, och att dessa därför mangrant är kausalt instrumentella, låter sig svårligen bevisas. Men det är heller inte nödvändigt för att hävda att man här inte värderar något för dess egen skull, dvs. finalt, ty som sagt alla värderingar av något för något annats skull är inte kausalt instrumentella eller ens instrumentella.

LITTERATUR

- Kim, Jaegwon 1966. ”On the Psycho-Physical Identity Theory”, *American Philosophical Quarterly*, nr 3.
 Mellor, D.H. 1998. *Real Time II*, Routledge.

- Persson, Ingmar. 2001. "Tings förhållande till värde", *Filosofisk tidskrift*, nr 1
- Rabinowicz, Wlodek & Toni Rønnow-Rasmussen. 1999. "A Distinction in Value: Intrinsic and for Its Own Sake", *Proceedings of Aristotelian Society*, vol. 100, pt 1.
- Rabinowicz, Wlodek & Toni Rønnow-Rasmussen. 2001. "Värdefulla ting", *Filosofisk tidskrift*, nr 1.

Anders Sigrell

Retorik och filosofi – en nödvändig konflikt?

Att retorik och filosofi befinner sig i konflikt med varandra är något så vedertaget att det knappast behövs någon redogörelse för att så är fallet – alltså konflikten mellan att söka efter sanningen, eller att söka efter det mest passande ordvalet för de åhörare som råkar vara närvarande. Men frågan är om det är en konstruktiv, eller ens riktig, uppfattning om sakernas tillstånd.

Om vi börjar med den senare frågan, vore det närmast naturligt att tro att konflikten i dagens akademiska värld är begraven sedan länge, att de båda har så många naturliga beröringspunkter att vi borde se stimulerande samarbete varhelst de förekommer som akademiska discipliner. Det finns sådana exempel, internationellt på flera håll, t.ex. den numer nätbaserade tidskriften *Philosophy and Rhetoric* (<http://muse.jhu.edu/journals/philosophyandrhetoric>), och mer närliggande, Institutionen för filosofi, pedagogik och retorik vid Köpenhamns universitet. I Sverige finns ett spirande samarbete mellan ämnena Filosofi och Retorik vid Södertörns högskola. Tyvärr hör de till undantagen, och i Sverige var det nog nödvändigt med med en ny högskola som medvetet föresatte sig att riva institutionsbarriärerna för att åstadkomma något sådant. Att konflikten upprätthålls är, också internationellt, normaltillståndet. Betydande är citatet från Mats Rosengrens avhandling i teoretisk filosofi *Psychagogia* (1997: 227); där skriver han att motsättningen mellan retorik och filosofi ”tämmligen okritiskt accepteras än i dag”.

Konfliktens historia från Platon och framåt är bekant. Det är främst i dialogerna *Gorgias* och *Faidros* som Platons mycket negativa uppfattning om retoriken och retorikerna ventileras. Vilka är det då han är så kritisk mot, som får stå för förförligt smink och kakkbak, till skillnad från uppbygglig gymnastik och medicin?

Ur en infallsvinkel är det andra konkurrerande lärare som kritiseras. Det rådde en rivalitet mellan de olika skolorna/lärarna. Den utan tvivel mest framgångsrika läraren och grundaren av den första permanenta skolan, Isokrates, har av flera filosofi- och retorikhistoriker pekats ut som den

främsta måltavlan för Platons kritik. Att Isokrates var den mest framgångsrika visas enkelt av det faktum att all senare skolutbildning kom att följa hans mönster och grundtankar för utbildning, såväl under antiken som fram till våra dagar (se t.ex. Woods 1990 eller Fafner 1991). Isokrates själv använde över huvud taget inte ordet retorik. Han benämner genomgående sin undervisning filosofi (forskare på området är tämligen överens om att det var Platon som myntade ordet retorik; i alla fall finns det inga belägg för termen före Platons *Gorgias*. 'Rhetor' finns, men inte 'retorik').

Räcker det att någon hävdar att hans/hennes skrifter är 'filosofi' för att filosofihistorien bör ägna vederbörande uppmärksamhet? Nej knappast, men alternativet kräver gångbara kriterier för vad som ska gälla som riktig filosofi. Även om det i filosofihistoriska verk ges förslag till sådana kriterier, mer eller mindre explicit, finns det ett filosofihistoriskt intresse för en mer nominalistisk syn. Ett angreppssätt som i lika hög utsträckning som att svara på frågan vad den föregivna filosofin kan betyda för oss idag, söker svara på frågan vad denna kan ha betytt för andra tänkare på andra platser och i andra tider. Med andra ord skillnaden mellan vad som inom historievetenskaperna har benämnts med termerna emisk eller etisk förståelse, den förra eftersträvar en så kulturegen terminologi som möjligt i en beskrivningen av en given kultur; den senare utgår från en utomstående modern terminologi. En empatisk förståelse av ett för oss främmande tankesätt kan kanske rent av sägas vara ett filosofiskt mål i sig. Susan Jarrat talar i förordet till sin uppmärksammade *Rereading the Sophists* (1991) om mekanismerna bakom marginaliserandet av det, eller dem, som vi uppfattar som främmande. Hon tycker sig se samma mekanismer bakom marginaliserandet, vare sig det rör sig om medmänniskor i samtiden eller historiska filosofer.

Ett av skälen till Platons kritik av Isokrates, och möjligen det främsta skälet till den senare filosofihistoriens förnekande av Isokrates som en filosof värd att beakta, är Isokrates konsekventa engagemang för filosofins roll i det omgivande samhället. I alla fall är det ett skäl som passar väl in bland de teser denna artikel försöker driva.

Genomgående i sin undervisning talar Isokrates om den inte helt unika pedagogiska insikten att vi måste träna tänkandet på samma sätt som vi måste träna kroppen. Tanketräningen är filosofi, och kroppsträningen gymnastik; det är inte uteslutet att det är formuleringarna i *Antidosis* 183ff som ligger till grund för Platons utvecklade kritik i *Gorgias* (463–466), om två typer av träning för psyke och soma, en som syftar till sann hälsa och en som enbart syftar till skenbar.

Att ett aktivt samhällsengagemang är en central del för tanketräningen är en självklarhet för Isokrates. Det absoluta flertalet av hans texter har

ett uttalat politiskt/moraliskt budskap. Vill man går det att läsa snart sagt samtliga texter av Isokrates som stöd för det antagandet, till och med de texter som vid första anblicken ger intryck av att vara stilistiska hyllningstal, ämnade som övningsexempel i hans skola. Edward Sciappa visar t.ex. övertygande på en sådan läsning av *Panegyricus* i sin ”*Isocrates’ Philosophia*” (1995). Följer man Sciappas sätt att läsa är det lätt att se att Isokrates, ännu en gång, argumenterar för ett slut på de mellangrekiska stridigheterna och för en panhellenistisk enhet mot ärkefienden Persien.

Detta aktiva samhällsengagemang var Platon mycket kritisk till. I *Gorgias* sammanfattas kritiken i Sokrates dialog med Kallikles: ”Du vet ju att vårt samtal gäller . . . om man ska leva ett sådant liv som du manar mig till – att ägna sig åt sådana här manliga aktiviteter, tala i folkförsamlingen, öva sig i retorik och bedriva politik på det sätt som ni gör det nuförtiden – eller om man ska leva ett liv som jag i filosofi; och på vilket sätt dessa båda levnadssätt i övrigt skiljer sig åt” (500c). Än tydligare blir det i *Evydemus*: ”Nej, i verkligheten äro dessa, som ha del i både politik och filosofi, underlägsna dem bägge i det avseende, där dessa ha någon betydelse. Och de intaga således i verkligheten endast tredje rummet, fast de tro sig stå främst” (306c).

Ett sådant genomslag har Platons kritik fått att Isokrates varken nämns i *Filosofisk uppslagsbok* (1984) eller *Filosofilexikonet* (1988). Inte heller finns han upptagen i *The Encyclopedia of Philosophy* (8 band, 1967), trots vad som skrivs i introduktionen: ”Vi har också gjort det till en speciell poäng att rädda från obemärkthet de personligheter som blivit orättfärdigt försummade. I de fallen, där läsaren kommer att finna det närmast omöjligt att erhålla information från våra standardencyklopedier eller mer allmänna historiska verk, har vi varit särskilt generösa med vår tilldelning av utrymme” (s. X). Föreställningen att Isokrates inte kan vara en filosof har gått så långt att det i den mest spridda översättningen av Isokrates, i *The Loeb Classical Library*, ibland står ”retorik” när grundtexten har det grekiska ordet för filosofi, *philosophia*.¹ Att detta kan misstänkas vara något negativt i översättarens ögon visas av fotnot a Antidosis 314: ”Detta var

¹ ”. . . min skola för retorik. . .” (*Till Jasons barn* 8), en fotnot säger ”bokstavligen ’skola för filosofi’”. Det är denna, engelska, översättning som finns tillgänglig på svenska universitetsbibliotek. Den översättningen finns också lättillgänglig i senare versioner på www.perseus.tufts.edu/, trots att texten har genomgått flera editioner har den vissa tillkortakommanden; så t.ex. finns ”retorik”-översättningen kvar och i stort genomgående översätts ’entymem’ med ”thought” (se vidare Sigrell 2001, s. 260–95 för en genomgång av entymembegreppets betydelse för en retoriskt orienterad argumentationsanalys). De citat ur verk som i litteraturlistan saknar en svensk översättning är översatta av mig.

emellertid ett faktum vid så många instanser att Isokrates poäng i sammanhanget närmast är retorisk”.

Vad är det då jag vill sagt angående konflikten filosofi-retorik och den svenska akademien med detta tal om Isokrates filosofiska gärning. Jo, retorikens framgång de senaste årtiondena visar med önskvärd tydlighet att det finns uppgifter som filosofin skulle kunna axla, men inte fullt ut har gjort. Isokrates egen definition av filosofi, hämtad från en av hans sista böcker *Antidosis*, lyder:

Min syn på saken är ganska okomplicerad. Då det inte ligger i människans natur att ha absolut kunskap om hur vi ska handla eller vad vi ska säga, anser jag den man vis som har förmågan att resonera sig fram till de bästa ställningstagandena i sådana frågor: De som sysselsätter sig med hur man på bästa sätt ska kunna nå denna visdom är vad jag kallar filosofer. (271)

Kunskap om och träning i hur vi kan/bör tänka, för att i högre utsträckning än tidigare kunna hysa ståndpunkter, förmedla dessa och handla på ett sådant sätt att vi kan vara nöjda med vår gärning, är det centrala för Isokrates filosofi, och rimligtvis också av intresse för dagens filosofiundervisning. Formuleringen skulle också kunna vara hämtad från en reflekterad kursbeskrivning i ämnet Retorik. Att göra val och fatta beslut, samt reflektera över våra språkvals betydelse för dessa val är huvudmålet för en retorisk undervisning, ”retorikens uppgift är att underlätta ett ställningstagande”, som Aristoteles uttrycker det (*Rhetoric* 1377b).

I kontrast till sökandet efter objektivt säkra grundvalar för vårt gemensamma kunskapsbygge, filosofins uppgift sedan Platon, ser retoriken rationell trovissighet snarare som en argumentativ seger än en säkerställd relation till ett givet objekt.² Att uppfatta våra försanthållanden så placerar dem som ett resultat av mellanmänsklig kommunikation, och inte som ett resultat av interaktion med en av människan oberoende verklighet. Därmed upphävs dikotomin mellan nödvändiga och kontingenta sanningar, och ersätts av ett kontinuum, med högre eller lägre grad av otvungenhet med vilken vi accepterar dessa försanthållanden. Det här

² En av anledningarna till Platons, och senare filosofers, sökande efter säkra grundvalar, hellre än accepterade argumentativa framgångar, är naturligtvis att ett sådant sökande syftar till att begränsa ett missbruk av språkets makt. Problemet är dock att veta när en sådan situation är för handen, något som, ur en retorisk infallsvinkel, inte kan bestämmas utan en förhandling med argumentativ framgång för en av sidorna. Ett i grunden demokratiskt projekt som i sig, möjligen i än högre utsträckning, kan vara ett verksamt medel mot olika former av maktmissbruk.

typiskt sofistiska synsättet (se t.ex. *Dissoi Logoi*), sätter så tydligt retoriken i centrum för sofisternas filosofi att skillnaden mellan retorik och en sofistisk filosofi upphävs.³ Vilket också är vad Platon hävdar i *Gorgias* 464.

Platons kritik av retoriken har varit så framgångsrik att filosofihistorien inte har uppmärksammat de svar på kritiken som kom redan under antiken. Ett av de mer välformulerade svaren förtjänar att nämnas. Det är Aristides långa *To Plato. In Defence of Rhetoric* från år 147. Även om det går att finna tydliga kopplingar till Aristoteles, och framför allt Isokrates, är Aristides som sagt välformulerad och läsvärd. Hans uppfattning om retorik är den isokratiska, att det är frågan om en filosofi vars uppgift är att hjälpa oss att tänka och tala så väl som möjligt, i mer gemensamma såväl som i enskilda angelägenheter. Ändå är Aristides i stort okänd. På svensk botten har jag endast funnit en större referens till honom. Det är lundaavhandlingen *Sextus Empiricus against Aelius Aristides*, Karadimas, D. (1996), i ämnet Grekiska. Avhandlingen kan ses som en fingerad debatt mellan Filosofi och Retorik från andra århundradet (till skillnad från Isokrates omtalas Sextus Empiricus utförligt i de ovan nämnda filosofiska uppslagsverken).

Att jag nog uppfattar det som ett värde i sig att Aristides bemötande är av ett så gammalt datum är kanske inte helt ointressant i sammanhanget. Ett citat som väl fångar kritiken av den positionen, och också

³ För referenser till detta kategoriska påstående se t.ex. Rosengren *SvD* 14/8 2001. Detta att tala om sofistisk som en enhetlig skolbildning är, om möjligt, än mer historiskt inkorrekt än att uppfatta filosofi som något enhetligt. Edward Schiappa har, bl.a. genom att beskriva enskilda sofisternas filosofi, ägnat avsevärd del av sin akademiska gärning åt att visa det futila i att konstruera hypotetiska teorier som skulle delas av alla sofister (se t.ex. "Sophistic Rhetoric: Oasis or Mirage?" eller hans *Protagoras and Logos* s. 64–85). En passande svensk referens för detta, helt i linje med sofisternas skepticism och språkglädje, är Mats Rosengren som skriver:

De senaste rönen från, den utan något som helst tvivel fiktiva, forskningsfronten ger vid handen att:

1. Sofistiken aldrig har funnits.
2. Om den fanns, så var det Platon som uppfann den.
3. Om den fanns, och Platon var den som uppfann den, så måste man (vi) uppfinna en icke-platonisk sofistisk innan man återbrukar termen, eller hitta på en ny (personlig kommunikation e-post 20/11 2000).

Det bör dock sägas att jag är långt ifrån ensam om att tycka mig finna konstruktiva infallsvinklar genom att uppfatta en i vissa stycken enhetlig teori- bildning bakom vad vi vet om sofisterna, nämnas kan Susan Jarret och hennes *Rereading the Sophists* 1991.

visar något av mina ambitioner med denna artikel, är Bruce Kimball som i *Orators & Philosophers* (1986) skriver:

Förutom fokuseringen på språkvalet, begär oratorerna att en filosofi värd namnet ska göra någon skillnad i världen, att den ska stärka våra dygdemönster och göra världen bättre genom att påverka andra. De ser, helt riktigt, att all undervisning i någon mån är ett moraliskt företag. Filosoferna är svävande på den punkten. Å andra sidan, när filosoferna, cirklande som rovfåglar, frågar ”Vad är dygd?, Hur då bättre?”, tenderar oratorerna att peka blint på traditionen. Det är deras svaghet: de hyser förtrostan och tillit till dygden i sin texttradition, snarare än att bedöma den med förnuftet.

Från en infallsvinkel är det naturligtvis fullständigt egalt för sanningsanspråk eller argumentativ kraft från vilket datum, eller vilken plats en argumentation är sprungen. Ett argument blir i sig inte sannare om det läggs i munnen på någon annan. Denna typ av invändningar kan man finna i filosofiskt orienterade handböcker om argumentationsanalys. En retoriskt orienterad argumentationsanalys uppfattar saken helt annorlunda.

Aristoteles kanske främsta förtjänst som retorikteoretiker står att finna i de två första meningarna i *Retorikens* första bok andra kapitlet (på det mer konkreta planet vill säga, på ett mer övergripande plan är det naturligtvis att han systematiserar retoriken till en konst [*techné*] som handlar om att så konstruktivt som möjligt förhålla sig till det som kan vara på annat sätt med hjälp av vårt språk, samt visar att denna konst, då den inte enbart är ett resultat av en slump, går att studera systematiskt). I första boken slås det fast att för att lyckas övertyga någon, liksom för att själv bli övertygad, finns det tre olika modus, vilka alla måste vara för handen för faktisk övertygelse: Innehållet måste vara sant, eller åtminstone möjligt, samt vara koherent och konsistent – *logos*; vi måste lita på sändaren, i alla fall så mycket att vi inte känner oss säkra på att han/hon far med osanning – *ethos*; och slutligen måste våra känslor på något sätt röras, att bli övertygad är en känslomässig reaktion – *pathos*.⁴

⁴ Den riktiga iakttagelsen att t.ex. reklamen bevisligen fungerar persuasivt, utan att vi hyser någon högre tilltro till dess sanningsanspråk, är en möjlig motinstans till antagandet om triadens förklaringskraft. Här nöjer jag mig med att nämna skillnaden mellan att övertyga och att övertala, den förra har med våra attityder att göra, den senare med våra handlingar. Vår språkkänsla reagerar mot uttryck som ”Jag blev övertalad att tro på Gud”. Trots bevisad försäljningsframgång finns det troligen färre stomatolmänniskor, än det finns t.ex. positivister eller EU-motståndare. För ett vidare resonemang om retorikteori och olika former av påverkan se Sigrell 2001.

Isokrates talar ofta om retorikens etiska och demokratiska ambitioner, men några tyngre teoretiska skäl för det rationella i att också bedöma en sändares auktoritet vid ett reflekterat ställningstagande ges sällan. Han är snarare pragmatiskt deskriptiv: "Ordens förmåga att övertyga äger en större kraft när de uttalas av personer som har ett gott rykte, jämfört med personer som är vanärade" (*Antidosis* 277–78). Citatet är i sin rättframhet ett passande exempel för en retorisk syn på rationalitetens grunder, en syn inbegriper hela triaden *ethos*, *pathos*, *logos*. Utan att bli alltför långrandig kan det antas att också t.ex. kroppsspråket i det ommarkerade fallet bör finnas med bland de rationella bedömningsgrunderna för ett reflekterat ställningstagande. Naturligtvis gives det inte heller här några entydiga regler för var gränsen i detta kontinuum går, även om en sådan självklart finns, att tillmäta en sändares klädval eller etniska ursprung alltför stor betydelse torde ofta vara på andra sidan den gränsen.

Någonstans här tror jag att den epistemologiska motsättningen mellan filosofi och retorik ligger, frågan om vad som rättfärdigar en ståndpunkt. Är det enbart *logos*, eller är det också rationellt att erkänna *ethos* och *pathos* som grund för ett reflekterat ställningstagande? En god kandidat i ett försök att renodla den motsättningen är karakteriseringen "att göra så att det svagare argumentet framstår som det starkare". Platon använder en variant av karakteriseringen som argument i *Faidros* 267a. Aristoteles använder det som argument i *Retoriken* 1402a (i kapitel 24 bok II, som i sin helhet är en kritik av de retoriker som tenderar att överbetona *ethos* och *pathos* på *logos* bekostnad); Isokrates använder det i *Antidosis* 15, som exempel på anklagelse riktad mot honom, på samma sätt som Sokrates gör i *Sokrates försvarstal* 19b (även 17b, 23c–d, 32d). Det råder ingen enhetlig konsensus angående ursprunget till karakteriseringen, men sofisterna Protagoras är för det mesta inblandad (dock inte alltid, Norling hänvisar i sin översättning av Isokrates *Panegyricus* till Plutarchos *Lives of the Orators* 883f, för en referens till Isokrates som upphovsman 1928: 124). Det är möjligt att det är Aristoteles formulering i *Retoriken* 1402 som ligger bakom den upphovsbestämningen. I alla fall är det numer möjligt att hänvisa karakteriseringen till Protagoras utan närmare referens (t.ex. Gagarin 2001: 275–292).

Att göra så att det svagare argumentet framstår som det starkare, karakteriseringen sätter tydligt fingret på de epistemologiska motsättningar som finns mellan filosofi och retorik. Den filosofiska anklagelsen är berättigad; retorikens epistemologi står för att låta vårt val av språk, för att visa på konstruktiva sätt att uppfatta vår omgivande verklighet, avgöra vad som ska gälla som det starkaste argumentet. Om detta inte vore fallet vore det på förhand avgjort vilket som är det starkaste argu-

mentet; vad som ska gälla för sant och riktigt är bestämt innan vi har prövat en utsagas bärkraftighet i kritisk diskussion, där också diametralt motsatta alternativ tillåts formuleras. Att presupponera argumentens styrka går på tvärs mot retorikens syn att ett arguments styrka avgörs först när det får mötas och brytas mot den kritiska blicken från en initierad samtalspartner i en kommunikation, där hela triaden ethos, pathos och logos tillerkänns grund för ett rationellt ställningstagande.

Ett annat berömt citat som vore värt en mässa även det, och liksom det föregående har tillskrivits Protagoras (Platon *Theaetetus* 152a), är "Människan är alltings mått". Det är enbart i Platons kritik av Protagoras som denna aforism kan fås att bli liktydigt med någon form av relativistisk nihilism. I vår vetenskapliga gärning är aforismen snarare en uppmaning till oss alla att blottlägga och reflektera över hur människan mäter, och än hellre med vilka redskap dessa mätningar bringas i överensstämmelse med mätningarna av andra människor i en kommunikativ gemenskap. För att sanningsanspråken i dessa mätningar, alltså vår uppfattning och bedömning av en till synes objektiv omvärld, ska kunna bli något intersubjektivt, och därmed något annat än rent privata spekulationer, måste dessa sanningsanspråk genomgå den förhandlingsprocess som det innebär att göra något gemensamt med en kommunikationspartner (kommunikation, från latinets *communicare*, har som en av sina grundbetydelser just 'att göra gemensam'). Det är och har varit den sofistiska retorikens uppgift att undersöka och teoretisera över hur en sådan förhandlingsprocess äger rum på ett så vällyckat sätt som möjligt.

Jag talade inledningsvis om konflikten mellan Platon och Isokrates som en konflikt mellan två rivaliserande lärare. En möjlig konstruktiv angreppspunkt är att se konflikten filosofi–retorik som en konflikt angående hur undervisning bör bedrivas. I alla fall mellan Platon och Isokrates är det möjligt att ta det som konfliktens kärna. För antika akademiker som var beroende av studenttillströmning för sin utkomst, är det inget djärvt antagande att tro att pedagogiska frågor kom att ges en särskild tyngd. Inte för inte heter en av Isokrates första skrifter *Mot sofisterna*, en reklamskrift för hans nystartade skola. Där gör han sig bl.a. lustig över de löjligt låga avgifterna en del lärare tar ut, med tanke på vad som utlovas i form av guld och gröna skogar. De kan knappast själva tro på sådana löften då de vill ha betalningen i förväg.

Den pedagogiska frågan kan också ses som övergripande då den kan sägas inbegripa de två andra skälen till konflikten som jag vill lyfta fram här, engagemang i det omgivande samhället samt epistemologiska ställningstaganden.

Isokrates är visserligen kritisk till den filosofiundervisning som bl.a.

den unge Platon bedriver, där inte ett aktivt samhällsengagemang är något primärt, men han är inte enbart kritisk: ”Jag anser emellertid inte att det är lämpligt att applicera termen ’filosofi’ på en skolning som inte är oss behjälplig i några faktiska omständigheter, varken när det gäller vårt tal eller våra handlingar; jag kallar hellre en sådan träning hjärngymnastik och en förberedelse för filosofi” (*Antidosis* 266). Han är än mer kritisk till de sofisterna som bedriver ’politisk’ undervisning utan någon filosofisk reflektion: ”Men det är inte bara dessa sofisterna som är föremål för rättmätig kritik, utan än hellre de som lever som lärare i politisk diskurs. Ty de senare har inget som helst intresse för sanningen” (*Mot sofisterna* 9).

Isokrates pedagogik utmärks, som nämnts, av en handfast konkretion:

Filosofilärarna förlämnar sina studenter alla de former som tanken kan finna uttryck i. Därefter, när de har gjort dem bekanta och väl förtrogna med dessa lektioner, sätter de dem i övning, vänjer dem vid arbete, och begär av dem att de i praktisk utövning ska kombinera och använda varje enskild del de lärt, detta för att de ska få ett fastare grepp om kunskapen och bringa den närmare de situationer där kunskapen ska användas... såväl gymnastik- som filosofilärare kan höja sina studenter till en position där de är bättre människor och starkare i sitt tänkande... Jag har nu gett er någon förnimmelse av vad filosofi är.

Filosofi är ett ämne där man tränas i att tänka, på samma sätt som gymnastik är ett ämne där man tränas i att använda kroppen. Den här träningen inbegriper formella färdigheter i hur man använder språket diskursivt som ett redskap för tanken (färdigheter som sedermera kom att kodifieras i *progymnasmata*); träningen inkluderade också, för att vara en filosofi värd namnet, en hänvändelse till det omgivande samhället angående kommunala ärenden.

Den här pragmatiska synen på hur vi väljer att låta något bli del av vår kunskap skiljer sig naturligt nog en hel del från Platons ganska underliga syn på återinläring och själarnas uppdelning i t.ex. *Faidros*. Men i sin uppfattning om nödvändigheten av formell färdighetsträning går Isokrates aldrig så långt att han får klä skott för dagens kritik av formella färdigheter: ”Förutom dessa lärare [som använder hårda och fasta regler som vägen till en kreativ process], vem känner inte till att konsten att använda bokstäverna förblir fast och oföränderlig, så att vi ständigt och undantagslöst använder samma bokstäver för våra syften, medan det motsatta fallet gäller för konsten att förmedla ett tankeinnehåll på ett övertygande sätt?” (*Mot sofisterna* 12). Att följa mekaniska regler räcker inte, det måste finnas utrymme för den kreativa förmågan, som retoriken med hjälp av inventio-, topik- och copiaregret vill hjälpa oss

att bättre kunna anpassa till det specifika i varje kommunikationssituation, extern såväl som intern.

Denna isokratiska syn på de praktiska inslagen i undervisningen kom att få inflytande på den grundläggande retoriska undervisningen. Under den hellenistiska tiden, när det uppstod ett behov för mer en enhetlig undervisning *enkyklios paidea*, kom den grundläggande undervisningen att ordnas i en serie bestämda förberedande övningar, *Progymnasmata*. Dessa blev oerhört spridda och överlevde långt fram i tiden.⁵ Också här finns en skillnad mellan retoriker och filosofer, att retoriken med sin hänsyn till och sitt engagemang i och för det omgivande samhället också har utvecklat konkreta redskap för att förmedla insikter behjälpliga, om inte nödvändiga, för ett konstruktivt samhällsengagemang. En spridd uppfattning om retorikens nedgång under århundradena föregående millennieskiftet är att det var den moderna vetenskapens genombrott som var den drivande kraften.⁶ En förklaring som i mina ögon gör nedgången mer förståelig är att det i högre utsträckning var romantiken och dess föreställning om det naturbegåvade geniet som gick stick i stäv mot retorikens mycket praktiska undervisning för vällyckad kommunikation. Progymnasmatas mönsterövningar är helt befriade från något inspirerat romantiskt skimmer. Inte heller har den retorikkritiska filosofin, såvitt jag förstått, sett det som en av sina huvuduppgifter att utarbeta systematiska metoder för att tillägna sig konsten att kunna tänka så konstruktivt som möjligt. Skälet för att omtala retorikens medvetna pedagogiska engagemang är inte för att det möjligen går att finna en skiljelinje mellan filosofi och retorik där, utan snarare för att utifrån en infallsvinkel har såväl filosofi som retorik som sin kanske främsta uppgift att vara kunskapsförmedlande discipliner.

Den pedagogiska frågeställningen sades ovan vara övergripande då den i sig kunde ses som inbegripande epistemologiska ställningstaganden samt synen på samhällsengagemang. Det senare har jag talat tillräckligt

⁵ För spridningen och genomslagskraften hos progymnasmata talar t.ex. att namnet på den sjätte övningen, *kria*, fortfarande finns i medvetandet hos många svenskar. Att progymnasmata är ett i stort utforskat område, också internationellt, söker ett Riksbanksfinansierat projekt under ledning av prof. Stina Hansson råda bot på, det gäller såväl den historiska betydelsen som möjliga lärospår för samtiden.

⁶ Nog för att 'debatten' mellan retorikern Giambattista Vico och René Descartes vore värd en mässa, den senares slagord "Ge mig bevis och inte argument" kan tas som utgångspunkt för en säkert givande diskussion om vetenskapens villkor. De ord som här tillskrivs Descartes finns återgivna i Conley (1990); jag har inte kunnat belägga referensen. Men detta är inte platsen för den diskussionen.

om; den isokratiska epistemologin kan helt kort sägas likna någon form av narratologi:

Förmågan att tala väl är den säkraste indikatorn på en sund fattningsförmåga, på samma sätt som ett förmedlat tankeinnehåll, som är sant, lovligt och rättvist, är en utvärtes spegling av en god och tillförlitlig själ. Förutsatt att vi äger denna förmåga strävar vi i diskussioner med andra efter ökad klarhet, också för oss själva, rörande frågor där vi är öppna för att också andra möjligheter gives; det är samma typ av argument och samma rationella grunder vi använder i offentlig kommunikation när vi söker övertyga andra som vi använder när vi söker klarhet inom oss själva i frågor där vi är osäkra . . . vi betraktar den vis som är skicklig i konsten att inom sig överväga problem och dess möjliga lösningar . . . inget av allt detta som sker med intellektet görs utan hjälp av språket, utan snarare är det så att i alla våra handlingar såväl som i våra tankar är språket vår ledsagare och vägvisare. (*Antidosis* 256–57)

Förutom att vara ett exempel på Isokrates tydligt språkorienterade epistemologi, tankarna går lätt till Rorty om man vill hitta en modern filosof med liknande tankebanor, ger det här citatet tydligt prov på de etiska reflektioner som senare kom att bli del av all reflekterad retorikteori, i Aristoteles skrifter, och kanske mest pregnant i det spridda citat från Quintilianus landsman Cato angående vad som utmärker en retoriker ”Vir bonus, dicendi peritus” (En god man, framgångsrik i konsten att övertyga).

För att sammanfatta den här möjligen alltför långa citatserien från Isokrates: Platon såg Isokrates som sin rival; hans kritik av Isokrates har varit förödande för förståelsen av Isokrates fram till våra dagar. Men Isokrates förståelse av vad som utmärker ämnet/konsten filosofi kunde mycket väl vara del av en modern filosofiförståelse. En förståelse som tillåter retorik att vara en, om inte essentiell så i alla fall en inte totalt försummad del av vad en filosofisk utbildning handlar om. Eller som Isokrates uttrycker det i mitt första citat av honom:

Det som somliga kallar filosofi äger, enligt mig, knappast rätt till den benämningen. Min syn på saken är ganska okomplicerad. Då det inte ligger i människans natur att ha absolut kunskap om hur vi ska handla eller vad vi ska säga, anser jag den man vis som har förmågan att resonera sig fram till de bästa ställningstagandena i sådana frågor: De som sysselsätter sig med hur man på bästa sätt ska kunna nå denna visdom är vad jag kallar filosofer. (*Antidosis* 270–71; se även 285)

Det finns en reell grund för konflikten mellan retorik och filosofi; det finns möjliga grundläggande epistemologiska och ontologiska skillnader, som inte självklart låter sig överbryggas. Icke desto mindre vill jag tro att båda disciplinerna enbart har att vinna på ett mer utvecklat samarbete; det är stora och angelägna uppgifter som ligger framför oss.

Det finns i dagens akademiska värld också mer pragmatiska skäl för konflikten. De två storheterna konkurrerar, i samma nisch, om studenter, forskningsmedel och uppmärksamhet från vår avnämare det omgivande samhället. Retorikens närmast exempellösa framgångar det senaste decenniet kan uppfattas som ett möjligt hot (kurser på alla universitet/högskolor, med högt söktryck; professorer, i Örebro och emeritus i Uppsala; egna institutioner/avdelningar, i Uppsala, Örebro och på Södertörn; förhållandevis stora facktidskrifter, också på nordisk botten, med *Rhetorica Scandinavica* i spetsen). Det är inte ointressant att ägna en tanke åt den teoretiska bakgrunden för retorikens uppsving, men mer lämpligt här är att söka se vad retoriken, med sitt fokus på språkvalets betydelse för våra handlingar och vår uppfattning om vad som ska gälla som sant och riktigt i de kommunikativa gemenskaper vi ingår i, kan bidra med till en fördjupad filosofisk gärning. Och hjälpa filosofin att axla manteln som 'ämnenas ämne', disciplinen dit samtliga andra ämnen ska kunna vända sig för att få hjälp med hur man tänker rätt, stort och fritt. Liksom det omvända, hur filosofin, med sina redskap för och kunskaper i vad som utmärker ett rätt, stort och fritt tänkande kan bidra till att hindra retoriken från att bli ren språkdisciplin eller förfalla till oreflekterad pragmatism.

Jag talar här som part i konflikten, och argumenterar för en ökad förståelse för retoriken som vetenskaplig disciplin. Argumentation och framförallt argumentationsanalys, har av hävd varit om inte en central så i alla fall en icke oväsentlig del av våra grundkurser i Filosofi. Skälet till det är inte enbart att våra studenter därigenom ska bli bättre ägnade att kunna undvika oegentlig påverkan, utan i minst lika hög utsträckning få redskap för att pröva den egna tankens bärkraft. Det är först när vi låter våra ståndpunkter utsättas för den kritiska blicken av en möjlig antagonist i en kommunikation som utmärks av vad som kan sägas vara kännetecknet för en filosofisk diskussion, där sanningen inte är förutantagen, som vi ges möjlighet att växa och för oss själva på ett rationellt plan kunna känna förtroende för, och trygghet i, våra ståndpunkter och ställningstaganden. Det är vad jag försökt göra i denna artikel.

LITTERATUR

- Aristides, A. 1973. *To Plato. In defence of Rhetoric*, övers. C. A. Behr, i *Aristides in four volumes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Aristoteles. 1984. *Rhetoric*, övers. R. W. Rhys, i *The Complete Works of Aristotle*, The Oxford Revised Translation, J. Bernes (ed.). Princeton University Press.
- Brandom, R. B. (ed). 2000. *Rorty and his critics*. Malden: Blackwell Publishers.
- Conley, T. M. 1990. *Rhetoric in the European tradition*. The University of Chicago Press.
- Dissoi logoi*, övers. T. M. Robinson. 1984. Salem: Ayer.
- Fafner, J. 1991. *Tanke og tale: den retoriske tradition*. Köpenhamn: Reitzel.
- Filosoflexikonet*. 1988. P. Lübcke (red.), övers. J. Hartman. Stockholm: Bokförlaget Forum AB.
- Gagarin, M. 2001. "Did the Sophists Aim to Persuade?" *Rhetorica*, vol. XIX, nr 3.
- Isokrates. 1968. *Against the Sophists*, övers. G. Norlin, i *Isocrates*, vol. 2, Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard U. P.
- Isokrates. 1968. *Antidosis*, övers. G. Norlin, i *Isocrates*, vol. 2, Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard U. P.
- Isokrates. 2001. *The Children of Jason*, i www.perseus.tufts.edu/ (oktober).
- Isokrates. 2001. *Panegyricus*, i www.perseus.tufts.edu/ (oktober).
- Isokrates. 2001. *Panathenaicus*, i www.perseus.tufts.edu/ (oktober).
- Jarret, S. 1991. *Rereading the Sophists*. Southern Illinois University Press.
- Karadimas, D. 1996. *Sextus Empiricus against Aelius Aristides*, *Studia Graeca et Latina Lundensia*; 5, Lund University Press.
- Kimball, B. 1986. *Orators & Philosophers*. New York: Teachers College Press.
- Marc-Wogau, K. 1984. *Filosofisk uppslagsbok*. Lund: Doxa.
- Platon. 1984. *Evytydemos*, i *Samlade skrifter 2*, övers. C. Lindskog. Lund: Doxa.
- Platon. 1984. *Faidros*, i *Samlade skrifter 1*, övers. C. Lindskog. Lund: Doxa.
- Platon. 1993. *Försvarstalet*, i *Kärleken och döde*, övers. J. Stolpe. Stockholm: Natur & Kultur.
- Platon. 2000. *Gorgias*, i *Skrifter: Bok 1*, övers. J. Stolpe. Stockholm: Atlantis.
- Platon. 2001. *Protagoras*, i www.perseus.tufts.edu/ (oktober).
- Rosengren, M. 1997. *Psychagogia – Konsten att leda själar*. Filosofiska institutet, Göteborgs universitet.
- Rosengren, M. 2001. "Rhetorike-retorik". Under strecket, *SvD* 14/8.
- Schiappa, E. 1991. *Protagoras and logos : a study in Greek philosophy and rhetoric*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Schiappa, E. 1995. "Isocrates' Philosophia". I: *Rhetoric, Sophistry, Pragmatism*, S. Mailloux (ed.), Cambridge University Press.
- Sigrell, A. 2001. *Att övertyga mellan raderna*. Åstorp: Rhetor förlag.
- The Encyclopedia of Philosophy* (vol. 1 och 4). 1967. P. Edwards (ed.). New York: The Macmillan Company & The Free Press.
- Woods, M. 1990. "Later Middle Ages Poetic Composition Teaching", i *A Short History of Writing Instruction*, J.J. Murphy, (ed.). Davis: Hermagoras Press.

Recensioner

Konservatism

Torbjörn Tännsjö. Bilda Förlag 2001. 179 s. ISBN 91-574-5845-6

Denna bok bygger i allt väsentligt på *Conservatism for Our Time*, som Torbjörn Tännsjö gav ut 1990. Den engelska boken lade dock större vikt vid konkreta tillämpningsområden. Tännsjö lyfte där fram hur konservatismen kan appliceras på kärnvapensdoktrinen MAD, på frågan om människoartens bevarande och på realsocialismen. Tännsjös påstått konservativa försvar av realsocialismen är väl det inslag från den äldre boken som ter sig mest nattståndet i dag. Tännsjö medger i den nya boken, att realsocialismens institutioner inte var väl etablerade på det sätt som krävs för att den konservativa skall anse dem värda att bevara (s. 38).

Vad är konservatism enligt Tännsjö? Han poängterar att den konservativa önskar bevara det väl etablerade *just därför* att det är väl etablerat. Vad detta etablerade är kan skifta. I en period kan det vara monarkin, adeln och kyrkan, i en annan kan det vara en mångkulturell välfärdsstat. Denna terminologi där konservatismen inte, i sig, är kopplad till den politiska högern mer än till den politiska vänstern, kan tyckas udda. Men Tännsjös språkbruk rimmar möjligen väl med den starkt högerorienterade tidskriften *Salts* påstående, att i och med att Sverige blivit allt mer socialliberalt så bör den som värnar om kyrka, kärnfamilj etc. inte kalla sig konservativ. Man kan inte bevara något som redan gått förlorat.

I förordet utlovas att i denna bok så skall "[t]eser mejslas ut, argument granskas" (s. 9). Konservatismen själv tycks emellertid inte enligt Tännsjö vara en tes. Den tycks inte påstå något om politiska eller andra förhållanden. Tännsjö beskriver i stället konservatismen som en *attityd*, vars "kärna är en önskan att dröja vid det välkända, väl beprövade och invanda" (s. 9). Motsatsen är radikalismen, som inte heller verkar vara en teori om någonting. Tännsjö karakteriserar snarare radikalismen som bl.a. en *fascination* för det moderna och en *beredskap* att bryta upp från det etablerade (s. 9,

164). Den tes som Tännsjö förefaller vilja pröva är att det är *förnuftigt att ha* en konservativ attityd. Riktigt varför Tännsjö inte vill se konservatismen som en lära vet jag inte. Kanske har det historiska förklaringar: en hel del konservativa tänkare har förnekat att konservatismen är en teori. För Tännsjös resonemang i boken tycks det mig dock inte nödvändigt att vi avhåller oss från att se konservatismen som en teori.

Jag skall hålla mig till några av de många punkter som Tännsjö diskuterar.

LAG OCH ORDNING

Att samhället skall präglas av lag och ordning är enligt Tännsjö den mest okontroversiella av de konservativa idéerna (s. 47). Anarkister och nyliberaler motsätter sig statligt tvång. Det går bättre, menar de, om vi lämnas att sköta vårt eget väl och ve. Tännsjö bemöter, föga överraskande, detta med att hänvisa till fångens dilemma: rationella egoister agerar på ett sätt som alla förlorar på.

Men Tännsjö diskuterar också vad han ser som en mer sofistikerad form av egoism: kontraktualismen. Rationella egoister inser att de tjänar på att det finns ett system av regler som det är ofördelaktigt att bryta mot. Inte bara lagar utan också ett normsystem – t.ex. att löftesbrott anses klandervärt – behövs. Tännsjö hävdar emellertid att kontraktualismen är bristfällig. Dels ifrågasätter han om en rationell egoist har skäl att följa lagen, eller hålla sina löften, ifall hennes förbrytelser kan ske i det fördolda. Dels menar Tännsjö att kontraktualismen har moraliskt orimliga implikationer. T.ex. har de starka inget att tjäna på att sluta ett kontrakt med dem som inte har någonting att erbjuda, varför de senare hamnar utanför moralens landamären.

Jag har svårt att se vart Tännsjö vill komma i detta kapitel (bokens tredje). Huvudsyftet tycks vara att belägga att det behövs lag och ordning. Kontraktualismen delar ju denna uppfattning. Varför bemödar sig då Tännsjö om att invända mot kontraktualismen? Han kanske menar att den, p.g.a. sina brister, inte ger den bästa *förklaringen* till behovet av lag och ordning. En bättre förklaring, kanske han menar, kan den konservative tillhandahålla. Lag och ordning bör finnas, inte därför att rationella egoister skulle enas om det, utan därför att lag och ordning är något *etablerat*.

Men är detta övertygande? Tännsjö anser ju att vi klarar oss dåligt utan statligt tvång och någon form av samhällsmoral. Är inte detta ett gott skäl för att *införa* lag och ordning, även om det inte redan finns lag och ordning? Och om det är det, varför räcker inte detta skäl för att förklara varför lag och ordning skall bevaras i de fall där lag och ordning är

etablerat? Vad fyller det faktum att det är etablerat för förklarande funktion?

Det kan dock hända att kapitel 3 bara är en förberedelse för kapitel 4. Där försvaras åsikten att ”den lag och ordning och moral som [...] existerar som ett väl etablerat faktum, är också den som bör råda” (s. 78). Vi behöver t.ex. ha någon form av egendomsrätt. Olika varianter av egendomsrätt kan ge upphov till ”jämviktstillstånd”, i den meningen att ingen, eller få, tjänar på att ändra sitt beteende såvida inte också andra gör det. I valet mellan olika varianter av egendomsrätt, olika jämviktstillstånd, så bör vi inte fråga oss vilken ordning som är nyttomaximerande, eller mest rättvis, etc. Vi bör välja den ordning vi redan har. Att försöka införa en ny sorts egendomsrätt är att inbjuda till kaos, eftersom många inte skulle gå med på omdaningarna. Det existerande systemet, däremot, vet vi redan att det fungerar.

Det är förstås inte alltid förnuftigt att hålla fast vid gällande ordning. Tännsjö har ett par förbehåll. Det krävs bl.a., menar han, att de allra flesta föredrar det rådande systemet framför att kaos utbryter. Att bevara det etablerade, med motiveringen att ett försök att införa ett mer rättvist system kan generera kaos, är inte rimligt om stora grupper anser att kaos är att föredra framför det rådande systemet (s. 89). Tännsjö menar kanske här att kaos, i sådana situationer, kan utbryta även om vi försöker hålla fast vid det etablerade. Därför är det fruktlöst att hänvisa till det etablerade som skydd mot kaos. Eller möjligen menar Tännsjö snarare, att om nu stora grupper föredrar kaos framför det rådande systemet, så är detta system inte värt att rädda.

Hur som helst, så är den konservatism som Tännsjö försvarar i detta kapitel i mina ögon måttligt provocerande. Kontentan är väl, att om det existerande systemet är acceptabelt för de flesta, och om försök till förbättringar medför betydande risker, så bör det existerande systemet bevaras. Att ordningen är etablerad *förklarar* inte varför den skall bevaras. Att den är etablerad är på sin höjd ett *tecken* på att den fungerar hyggligt. Det är detta att ordningen fungerar hyggligt, tillsammans med antagandet att införandet av andra ordningar medför risker, som förklarar varför det existerande systemet skall bevaras.

KOLLEKTIVA STORHETER

Kapitel 7 heter ”Har kollektiva storheter egenvärde?” Första delen av kapitlet handlar dock om något annat, nämligen om huruvida det finns pragmatiska skäl att bevara kollektiva storheter som t.ex. kulturen eller nationen. Tännsjö tycks anse det. Människan formas av sin kultur och tvingas till omstörtande förändringar i sin grundläggande karaktär om

radikala samhällsförändringar genomdrivs. Enligt Tännsjö är det fel att påtvinga personer sådana karaktärsbyten. Ett exempel han ger är boende i glesbygd som p.g.a. en hårdhänt ekonomisk politik tvingas bryta upp från den sorts liv de vant sig att leva.

Jag håller med om att detta ofta är av ondo. Men frågan är om det onda består i att den drabbade ändrar karaktär. Problemet är väl snarare att man har kvar samma karaktär som förut, men att den karaktären inte passar så bra ihop med den nya kultur man kastats in i.

Efter de pragmatiska skälen för att bevara kollektiva storheter, så diskuterar Tännsjö – utan att ansluta sig till – idén att kollektiva storheter har egenvärde. Familjer, nationer, biologiska arter etc. bör enligt denna tanke bevaras inte på grund av sin nytta, utan därför att de är värdefulla i sig själva. Jag ser emellertid inte riktigt på vilket sätt detta går ihop med Tännsjös karakteristik av konservatism. Om exempelvis nationen bör bevaras därför att den är *etablerad*, så tycks skälet till att bevara den *inte* vara att den är värdefull i sig själv.

Hur har Tännsjö tänkt här? Kanske är tanken att för att en kollektiv företeelse skall ha egenvärde, så måste den vara etablerad. Företeelsen kanske en gång i tiden inte hade ett annat än instrumentellt värde, men när den så småningom etablerats, så har den fått ett egenvärde. Eller möjligen menar Tännsjö något annat. Idén kanske snarare är, att en kollektiv storhet kan ha egenvärde oavsett om den är etablerad eller inte, men att det endast är storheter som *både* har egenvärde och är etablerade som det är angeläget att bevara. Ytterligare en tolkning antyds i Tännsjös formulering att ”den fortsatta existensen” av etablerade storheter har egenvärde (s. 149). I grund och botten är det kanske alltså inte företeelserna själva som har egenvärde, utan deras fortlevnad. Och ett villkor för att det skall ha egenvärde att en sådan företeelse består är då att den är väl beprövad.

Vad det än är Tännsjö menar här, så vill man veta varför det att företeelsen är *etablerad* bidrar till dess egenvärde eller till att den bör bevaras. Ty det är ju hänvisningen till det etablerade som utmärker konservatism enligt Tännsjö. Det må vara att konservativa ofta hävdar egenvärdet av vissa etablerade, kollektiva storheter. Men att kollektiva storheter har egenvärde är inte i sig en konservativ idé (åtminstone inte som Tännsjö beskrivit konservatismen). Det är bara med tillägget att storheterna i fråga måste vara etablerade som idén blir konservativ. Det är därför otillfredsställande att Tännsjö ödslar merparten av sitt krut i denna del av boken på att diskutera huruvida kollektiva storheter kan ha egenvärde. Han borde i stället ha koncentrerat sig på huruvida det att storheterna är etablerade har relevans för deras egenvärde.

En sådan diskussion hade kunnat blottlägga något som jag misstänker är en intressant skillnad mellan Tännsjö och mer traditionellt konservativa tänkare (t.ex. Roger Scruton) som förfäktat etablerade storheters egenvärde. Tännsjös form av konservatism tycks betona värdet av det etablerade, oavsett vad detta är. Men vad en mer traditionellt konservativ anser, tror jag, är att *just de specifika företeelser*, som är etablerade, är värdefulla. Lek med tanken att den svenska monarkin skulle utrotas och att en republik skulle etableras. En konservativ i Tännsjös tappning skulle möjligen anse detta vara onödigt, men likväl medge att när republiken väl skulle vara ett beprövat faktum, så borde den bevaras. En mer traditionellt konservativ skulle knappast dela den uppfattningen, utan snarare hävda att ingreppet skulle innebära att något värdefullt ersattes av något som varken förr eller senare skulle vara av värde. Ty det är vissa partikulära institutioner, däribland monarkin, som är värdefulla.

Man kan kanske uttrycka skillnaden så, att den konservatism, som Tännsjö utreder, försvarar "det etablerade bör bevaras" tolkad *de dicto*, medan den konservatism, som jag tror är den gängse, försvarar satsen tolkad *de re*. Detta kan dock missförstås. Den traditionella konservatismen skall inte tolkas som att t.ex. monarkin är värdefull och dessutom *råkar* vara etablerad. Det att den är etablerad fyller en viktig funktion. Jämför med följande, objektspreferentialistiskt klingande, ståndpunkt. Det är just de företeelser vi önskar som är värdefulla. Deras värde beror på ett sätt på våra preferenser. Det är våra preferenser som bestämmer vad som är värdefullt. Men det är inte sant att om vi hade önskat något annat, så skulle detta andra vara värdefullt i stället. Våra preferenser har bestämt att vissa saker är värdefulla *och* att dessa saker är värdefulla även om vi skulle preferera annorlunda. På ett liknande sätt resonerar sannolikt traditionellt konservativa. Att en företeelse är etablerad bestämmer företeelsens högre värde i förhållande till andra företeelser *och* att företeelsen vore mer värdefull även om de andra företeelserna skulle bli etablerade.

FÖRTJÄNST

Kapitel 8 handlar om distributiv och retributiv rättvisa. Hur skall fördelningen av samhällets resurser se ut? Varför skall brottslingar straffas? Tännsjö noterar att konservativa tänkare ofta besvarat dessa frågor genom en hänvisning till begreppet *förtjänst*. Fördelning av livets goda skall inte styras av överväganden om nytta, eller om vad som är till förmån för de sämst ställda, utan medborgarna skall tilldelas resurser utifrån vad de förtjänar. Brottslingar skall inte påföras straff av allmänpreventiva skäl, utan därför att de förtjänar att straffas. Tännsjö ägnar ett antal sidor åt att granska rimligheten hos att anse förtjänst vara moraliskt relevant.

T.ex. tycks läran om förtjänst förutsätta antagandet att vi är fria att välja vår karaktär, menar Tännsjö, och påpekar att det är vida omstritt om vi har en sådan fri vilja.

Mot slutet av kapitlet tar han itu med frågan om hänvisningen till förtjänst är en sannskyldigt *konservativ* tanke, givet Tännsjös beskrivning av konservatismen. Detta är ju en fråga man ställer sig och Tännsjö hade gärna fått vara mer utförlig i sitt svar på den. Tännsjös svar är i alla fall att det är högst tvivelaktigt om teorin om förtjänst är av konservativt snitt. Han antyder rent av, att läran om förtjänst kanske inte ens är *förenlig* med konservatismen. Detta gäller främst den distributiva delen av teorin om förtjänst. Det kan nämligen visa sig att det är underklassen som besitter de förnämsta karaktärsdragen. Överklassen, däremot, kan mycket väl ha det bättre ställt än den förtjänar. Läran om förtjänst bjuder då att en radikal omfördelning sker, vilket står i strid med konservatismen.

Detta är litet väl lättvindigt. Det finns flera sätt att inkorporera läran om förtjänst i den form av konservatism som Tännsjö utgår från. För det första, så skulle den konservative kunna hävda att det säkraste sättet att bevara de etablerade institutionerna är att medborgarna tilldelas resurser efter förtjänst. Det viktiga är att monarkin, kyrkan, staten etc. består, och för att undvika att dessa institutioner kullkastas av subversiva element, så bör man tillse att alla får den lott de förtjänar. På så vis gror inget hotfullt missnöje. Det kan hända att en radikal omfördelning måste accepteras, men detta är i så fall ett nödvändigt ont för att garantera fortlevnaden av de etablerade institutionerna.

För det andra, så kan den konservative hävda något som åtminstone på ytan är omvändningen av mitt förra förslag. Det effektivaste sättet att åstadkomma att medborgarna behandlas efter förtjänst, kan den konservative framhålla, är att de etablerade institutionerna bevaras. Läran om förtjänst, kan man anse, är moraliskt rimlig och för att tillgodose att den efterlevs, så behövs ett stort mått av ordning, samhällsmoral etc. Och detta i sin tur kräver en stark statsmakt, en mäktig kyrka, etc. Det går inte att införa nya institutioner utan vidare, och därför är det bäst att hålla sig till de existerande.

För det tredje, så kan man argumentera för att konservatismen och läran om förtjänst har en gemensam grund, nämligen en viss människosyn. Vad politik bör syfta till, kan man hävda, är att tillgodose och fördjupa vår självrespekt. Som Tännsjö är inne på i kapitel 7, så formas individen av sitt sociala sammanhang. Min kultur bestämmer min identitet. Därför bör jag inte utsättas för alltför genomgripande förändringar, ty den åtföljande alienationen skulle underminera min självrespekt. På grund av hur vi är funtade, så kräver dessutom odlandet av vår självrespekt att vår lott är

ungefär den vi förtjänar. Om min plats i samhället alltför illa överensstämmer med vad jag är förtjänt av, så kan jag inte känna tillit till den kultur jag tillhör. En sådan tillit är nödvändig för en harmonisk självbild, eftersom min syn på mig själv till stor del konstitueras av min syn på mig själv som medlem av en viss kultur. Och utan en harmonisk självbild, ingen självrespekt.

Visserligen kan, enligt detta tredje förslag, fördelning efter förtjänst fordra just stora samhällsförändringar och därmed komma i konflikt med konservatism. Avvägningsproblem uppstår då. Men detta hindrar inte att den konservative, enligt förslaget, har ett gott skäl att förfäktas läran om förtjänst, nämligen att läran genereras ur samma källa som konservatismen genereras från: en viss syn på individens identitet och självrespekt.

SLUTORD

I likhet med de flesta av denne vidunderligt produktive författares debattböcker, så tycks *Konservatism* i hög grad vara ett resultat av ett klippande och klistrande av resonemang som Tännsjö fört i andra sammanhang. Jag hade föredragit att han tagit upp litet färre ämnen och i gengäld fördjupat dessa. T.ex. borde han ha gått närmare in på förhållandet mellan den konservatism han själv diskuterar och andra, mer traditionella former av konservatism. I synnerhet den människosyn, som många konservativa tycks omfatta och fästa stor vikt vid, borde ha kommit mer i fokus; då Tännsjö uttalar sig så pass föga ingående om den frågan, tror jag att de flesta konservativa läsare kommer att avfärda boken som alltför ytlig. Tännsjö försitter därför chansen att väcka en inomkonservativ debatt.

JENS JOHANSSON

Dolda principer. Kultur och litteraturteoretiska studier

Torsten Pettersson. Studentlitteratur 2002. 216 s. ISBN 91-44-04170-5

Petterssons övergripande tema är att humanvetenskap i allmänhet och litteraturtolkning i synnerhet styrs av vissa principer som på en gång definierar verksamheten och utgör värderingskriterier. Det är alltså fråga om principer som både är regulativa och konstitutiva, som man brukar säga. Principerna är emellertid dolda, även för de som arbetar under och enligt dem. Det är här Pettersson kommer in. Hans bok syftar till att tydliggöra vissa av de principerna; till "att på ett antal av den västerländska kulturens delområden frilägga dolda, delvis omedvetna principer som

bidrar till vår konstitution och kompetens som kulturvarelser". De delområden det rör sig om är: humanvetenskapen i stort, tolkningsteori i allmänhet, litteraturtolkning i synnerhet, tolkning av icke-föreställande konst, reception av dokumentärromaner, tolkning av tråkig och motbjudande litteratur, litterär realism och den historiska romanens gåtfulla blomstring. Dessa områden diskuteras i nio fristående texter.

De första texterna behandlar de mest filosofiska frågeställningarna och är därmed av störst intresse för denna tidskrifts läsare. De behandlar humanvetenskapens "dolda principer", tolkningsbegreppet samt tolkning av litterära texter i allmänhet. De övriga essäerna, som behandlar mer specifika områden inom litteraturvetenskapen är nog så intressanta, och jag rekommenderar den intresserade gå till själva verket. I det följande ska jag uppehålla mig vid de mer filosofiska texterna.

HUMANVETENSKAPENS PRINCIPER

Pettersson hävdar att humanvetenskaplig verksamhet lyder under principer som premierar det väsentliga, välunderbyggda, innovativa, svåruppnåeliga, väl pålästa och sammanhängande framför det oväsentliga, illa underbyggda, lättköpta, illa pålästa och osammanhängande. Jag kan inte riktigt få mig att gå med på att sådana principer är dolda. Tvärtom utgör de väl en del av humanioras officiella självbild. Eller så är jag ovanligt insiktsfull. Men Pettersson kanske inte riktigt menar att de är dolda, utan bara att de "expliceras sällan i sin helhet". Frågan är då om Pettersson ger tillfredsställande explikationer av dem. Han säger att det är "principer som humanistisk forskning [...] försöker följa". Men forskning består ju av olika beståndsdelar: forskare, presentationer av resultat och själva forskningsarbetet. Det är uppenbart att principerna antydde ovan fördelar sig över dessa olika aspekter av forskning. Till exempel är väl sammanhang något som man bör sträva efter i presentation av resultat, medan det är ganska likgiltigt om själva forskaren eller arbetet är sammanhängande. Pettersson gör inga försök att systematiskt analysera principerna i detta avseende, något som utan tvekan kunde bidragit till hans upplysningsprojekt. Dessutom uppstår många frågor kring hur principerna bör tolkas i andra avseenden. Pettersson är ganska kortfattad, vilket är en dygd i sig, så det vore orättvist att kräva allt för fylliga klagöranden, men det är förvirrande att han säger att "forskning som utgår från föreställningar som vetenskapssamhället förkastar" fallerar vad gäller väsentlighetsprincipen. Är det inte i stället så att man här anar ett brott mot ytterligare en princip: kravet på koherens med andra teorier. Och när tolkningen av en princip är oklar följer oklarhet vad gäller principens relation till de övriga principerna. Koherens med övriga teorier verkar ju vara en viktig aspekt av att

vara välgrundad och dessutom förutsätter det att det i princip är möjligt att framställa resultaten på ett sammanhängande sätt. Av dessa skäl får man nog säga att Pettersson inte lyckas om hans uppsåt var att tillhandahålla tillfredställande explikationer av principer som styr humanistisk forskning.

Förutom de just diskuterade principerna resonerar också Pettersson kring vilken världsbild de förutsätter, vilka "premissor som forskningsprinciperna tycks bygga på". Principerna bygger enligt Pettersson på tanken att vetenskapen är beskrivande snarare än att vara skapande (referenspremissen), att rationell argumentation är en väg till kunskap om världen (kongruenspremissen) samt att världen "uppfattas som i någon mån inkoherent" (inkoherenspremissen). När det gäller referenspremissen undrar jag vad i Petterssons principer som förutsätter den. Inget tycks det. Principer som brukar anföras i sådana sammanhang saknas i Petterssons lista: empirisk adekvans eller möjligen sanningsnärhet. Kongruenspremissen förklaras som att "den mänskliga hjärnans eller åtminstone den västerländska logikens funktionssätt [...] motsvarar världens struktur." Det är oklart vad denna princip säger närmare bestämt, men Pettersson skriver att den är

ett särskilt centralt antagande inom humanvetenskaperna. Till skillnad från de experimentella vetenskaperna framlockar de i sin verksamhet inte direkta 'svar' i verklighetens funktionssätt. I stället bekräftas deras resultat i bästa fall i andra hjärnor, då forskarkolleger prövar argumentationen mot materialet och mot sin egen uppfattning om hållbart tänkande.

Här har jag svårt att hänga med. Är kongruenspremissen särskilt central därför att den verkar ha svagare grund inom humaniora? Den kanske överraskande inkoherenspremissen och försvaret för den är också värd en kommentar. Pettersson menar att om det finns områden som inte kan greppas av det mänskliga förnuftet och dess vetenskaper, något som en vetenskapsidkare kan acceptera, så följer att världen är inkoherent, ty om den vore "homogen" och till någon del otillgänglig för kunskap så skulle den vara helt otillgänglig för kunskap, vilket den rådande vetenskapssynen inte antar. Men det som följer är väl endast att en del bitar av rumtiden har andra egenskaper än andra bitar, och det är ju inte inkoherens i någon mer kvalificerad mening, det innebär ju bara att världen inte är homogen i Parmenides mening. Men det är ju i sin tur något som den moderna humanvetenskapens principer antagligen förutsätter.

TOLKNINGSBEGREPPET OCH LITTERÄR TOLKNING

Pettersson skiljer mellan tre olika tolkningstyper. (T₁) Meningsklargörande av "tänkande varelsers verksamhet eller av resultaten av en sådan verksamhet", (T₂) klagörande tolkningar av sådant som styrs av "oinskränkta lagar" och (T₃) performativa tolkningar, uppföranden av musikstycken och dylikt. Det är tolkningar av typen T₁ som är av intresse för Pettersson. Han tror att T₁-tolkningar alltid är "partiella, villkorliga, lösliga och att slutgiltig bekräftelse inte går att få ens i princip". Skälet är att det mänskliga medvetandet, i kontrast till exempelvis fysiska objekt, inte styrs av oinskränkta lagar. Men hur vet han det? Och kan man verkligen på basis av reflektion över tolkningsbegreppet avgöra att människans medvetande inte är fysiskt till sin natur. Det verkar lättvindigt. Dessutom kan invändningar förväntas från alla anomala monister, det vill säga de som i Donald Davidsons efterföljd tror att mentala processer är identiska med fysiska processer, men att det inte finns strikta lagar som förbinder mentala processer med fysiska processer. Hur som helst hänger denna villkorlighet hos tolkningar väl ihop med Petterssons tankar om hur tolkning av litterära verk bäst ska förstås.

Pettersson placerar sin lära om litterär tolkning mellan två enligt honom oacceptabla ytterligheter. "Monism" är den ena ytterligheten. Den hävdar att det för varje litterärt verk finns endast en korrekt och heltäckande tolkning. (Korrekta partiella tolkningar kan utan motsägelser fogas samman till mer täckande tolkningar.) Detta stämmer alltför illa med det faktum att motstridiga väl underbyggda tolkningar av ett och samma verk är så vanligt förekommande. "Konstruktivism" är den andra ytterligheten. Enligt den idén tolkar inte litteraturvetare litteratur, de skapar litteratur. Det är inte så klart hur detta närmare bestämt ska förstås, men grundtanken är att det inte finns några verk utan endast tolkningar (av verk, vill man tillägga, men det är ju i sammanhanget inte tillåtet). Denna kreationistiska idé om litteraturtolkning avfärdar Pettersson med det rimliga argumentet att den är i konflikt med att texter inte kan tolkas hur som helst, att texter kan bjuda motstånd mot tolkningar. Konstruktivismen är också svår att förena med den vanliga idén att varje tolkning har en speciell anknytning till något speciellt verk. En tolkning av Othello skiljer sig från en tolkning av Hamlet i det att de är tolkningsrelaterade till olika texter. Mellan dessa oattraktiva ändpunkter på skalan mellan "anything goes" och "endast ett svar är riktigt" finner man Petterssons egen teori om tolkningar som klarlägganden av "implikationer" hos texter. Texter implicerar sådant som inte explicit framgå av dem, och goda tolkningar klarlägger sådana implikationer. Förra gången jag recenserade en bok av

Pettersson (*FT* nr 3 1989) beklagade jag mig över att han inte särskilt utförligt redogjorde för denna implikationsrelation. Trots att anledning finns ska jag inte upprepa denna klagan här. Grundidén, hur den än närmare bestämt ska förstås, framstår nämligen, nu som för 13 år sedan, tilltalande och rimlig. Kanske kan den illustreras med den välkända ank-haren. Litterära texter är som ank-harar enligt Petterssons teori. Påståendet att det är en hare är en tolkning, att det är en anka en annan. Båda tolkningarna tillskriver speciella roller till bitar av bilden, ”där är ett öra”, och så vidare. Både ank-tolkningen och har-tolkningen sammanfogar dessa partiella tolkningar till konsistenta helhetstolkningar som ger varje bit av bilden en begriplig roll. Med Petterssons språkbruk kan vi säga att den ursprungliga, otolkade bilden implicerar både har-tolkningen och ank-tolkningen. Att så är fallet visas av att de båda är internt koherenta och täckande. Men de kan inte sammanföras i en övergripande tolkning: ankan utesluter haren och tvärt om. På samma sätt kan vi tolka Othello så att Jagos fru, Emilia, verkligen har bedragit Jago med Othello eller så att detta inte sant, utan endast något som Jago tror på grund av falska rykten eller som resultatet av ett rent hat mot Othello vilket Jago låter underblåsas av ett rykte om otrohet som han själv inte på allvar tror på. Beroende av hur vi tolkar andra delar verket, kan vi alltså se Jagos förödande planer som resultatet av en sann åsikt och sakligt välgrundat hämndbegär eller som resultatet av en falsk åsikt orsakad av överdriven misstänksamhet eller som resultatet av irrationellt hat. (Alla dessa tolkningsmöjligheter är underkastade semantiska, psykologiska och andra bakgrundsvillkor av common sense-typ.) Dessa tolkningar kan inte sammanföras i en mer täckande tolkning av verket, men de är alla ”implikationer” hos det. Pettersson drar slutsatsen att hans teori kan tillåta ”både p och icke-p att vara korrekta tolkningsutsagor”.

Tolkningar enligt Petterssons teori är relativiserade till sina egna kon-texter. Det är bara relativt att en viss bit av ank-haren tolkas som ett öra som en annan kan tolkas som en nos. På samma sätt är det endast relativt vissa partiella tolkningar av andra delar av Othello som rent-hat-tolkningen är rimlig och relativt andra partiella tolkningar verkligt-bedragen-hämndbegär-tolkningen är rimlig. Så vad vi får är inte riktigt att p och icke-p båda är korrekta, vilket vore stötande för varje vän av motsägelselagen, utan i stället något i stil med ”p är rimligt givet K och icke-p är rimligt givet L”, där ”K” och ”L” är de partiella tolkningarnas kon-texter. Själva ”böjligheten” (Petterssons egen term) hos texttolkandet hänger på att texten inte ger några övriga verktyg för att välja mellan K och L än de implikationsmönster de tillåter och utesluter. Om Pettersson själv vill tolka sin teori så att den sanktionerar att p och icke-p båda kan

vara sanna är oklart, men han behöver alltså inte göra det om han inte vill.

Detta framstår som ganska rimligt, men några frågor kan man ändå fundera över. Hur isolerar man tolkningskontexter från varandra; hur kan vi så att säga legitimt bortse från de alternativa tolkningskontexterna? Det är klart att när vi har fastnat för ank-tolkningen så faller alla bildens bitar på plats. Men vi vet att alla bitar också skulle falla på plats om vi fastnade för har-tolkningen i stället. Hur förhåller sig då påståendet att allt också kan fogas samman till en bild av en hare till tolkningen av bilden som anka? Det motsäger ju inte ank-tolkningen, men verkar göra den mindre välgrundad. Det är som om två oförenliga hypoteser kan förklara vissa observationer lika bra. Vi har ju då svagare skäl att acceptera var och en av dem, än om endast en förklarande hypotes var för handen. Kort sagt: förekomsten av rimliga men oförenliga alternativ försvagar tolkningars anspråk på rimlighet. Hur Pettersson ser på detta framgår inte. Detta tror jag hänger samman med en annan sak som Pettersson fäster lite vikt vid, nämligen värderingars roll i litteraturtolkning. På ett ställe undrar han om en viss sorts tolkning verkligen är nödvändig för en "fullödlig konstupplevelse". Det kanske antyder att möjliggörandet av fullödiga konstupplevelser är en central uppgift för uttolkare, kanske till och med en "dold princip", men någon explicit diskussion av detta finns alltså inte. Ta Othello som exempel. Betrakta tolkningen enligt vilken Jago förstås som en person som felaktigt tror sig ha blivit bedragen av Emilia och Othello och som därför "tar hämnd" på Othello genom att hos Othello inplantera en likaledes felaktig föreställning om att han i sin tur har blivit bedragen av Desdemona. Denna föreställning får slutligen den koleriska Othello att mörda Desdemona. Det är uppenbart att denna tolkning ger en "fullödigare konstupplevelse" än de andra nämnda tolkningarna, eller hur? Detta i sin tur verkar hänga samman med koherens och symmetri på ett psykologiskt-moraliskt plan. Kvalitet hos tolkningar kanske i enlighet med detta exempel är en viktig aspekt av den sorts koherens som skiljer goda från dåliga tolkningar. I så fall vore det angeläget för Pettersson att expandera sin teori om implikationer till att hantera litterära värderingsfrågor.

Petterssons prosa är inte alltid lustframkallande, men vad är det. I gengäld uttrycker han ett robust, men inte för den sakens skull grovt, förnuft. Och detta är tilltalande inom en bransch som ofta uppvisar mer av fascination för fantastiska teorier än av vilja att klargöra och pröva.

BJÖRN ERIKSSON

Notiser

Filosofiskt intressanta replikväxlingar kan man stöta på i många olika sammanhang. Exempelvis inom domstolsväsendet – jurister är ju ofta personer som är mycket noga med hur de formulerar sig, och ibland sysslar de också med frågor om liv och död. Följande dialog har sålunda avlyssnats under en domstolsförhandling, när försvarsadvokaten håller vittnesförhör med en rättsläkare.

Försvarsadvokaten. Doktorn, innan ni gjorde obduktionen, letade ni efter någon puls?

Vittnet. Nej.

Försvarsadvokaten. Kollade ni blodtrycket?

Vittnet. Nej.

Försvarsadvokaten. Kollade ni om patienten andades?

Vittnet. Nej.

Försvarsadvokaten. Så ni menar att patienten kunde ha levt då ni påbörjade obduktionen?

Vittnet. Nej.

Försvarsadvokaten. Hur kan ni vara så säker på det?

Vittnet. För att hans hjärna fanns i en glasburk som stod på mitt skrivbord.

Försvarsadvokaten. Men kunde patienten fortfarande varit vid liv?

Vittnet. Det är möjligt att han kunde leva och arbeta som advokat någonstans, ja.

I Umeå har ett antal seminarier hållits om problem i medvetandefilosofi – inom ramen för ett projekt som stöds av Riksbanksfonden. Detta har dokumenterats i skriften *Physicalism, consciousness, and modality. Essays in the philosophy of mind*, som utgivits av Sten Lindström och Pär Sundström i serien Umeå Preprints in Philosophy, 2002:1. Bland författarna finns, förutom Lindström och Sundström, även Wlodek Rabinowicz, Joseph Almog, Ingvar Johansson, Anders Berglund, Peter Nilsson och Mats Johansson.

Ragnar Ohlsson har publicerat en filosofisk barnbok som heter *Arvid seglar. Sjöliv och filosofi*, Alfabet 2002. Mats Rosengren har publicerat *Doxologi. En essä om kunskap*, Rhetor förlag, 2002. En filmfilosofisk bok med titeln *On film* har utgivits av Stephen Mulhall. Förlaget är Routledge, utgivningsår 2002. Olof Franck, som är docent i religionsfilosofi i Uppsala samt gymnasielärare, har skrivit *Förtryckets grundvalar – norm och avvikelser i argument om homosexuellas, invandrades och kvinnors rättigheter* (i serien *Studia Philosophiae Religions*), 2002.

Sören Kierkegaards *Antingen-eller* i två delar har utgivits i svensk kommenterad utgåva på förlaget Nimrod, 2002. På förlaget Nya Doxa har samtidigt utkommit en tjock biografi om Kierkegaard i svensk översättning: Joakim Garff, *Sören Kierkegaard – en biografi*.

En serie intervjuer med kända filosofer, som tidigare förekommit i *The Harvard Review of Philosophy*, har utgivits av S. Phineas Upham: *Philosophers in Conversation*, Routledge 2002. Bland de intervjuade filosoferna finns exempelvis John Rawls, Hilary Putnam, Umberto Eco, Cora Diamond, Stanley Cavell och W.V. Quine. Thomas Scanlon har skrivit ett förord.

LIV OCH LÄRA HOS POPPER – OCH EN STACKARS AVHANDLING

Nu, hundra år efter hans födelse, ser det ut som om Karl Popper kommer att gå till filosofihistorien mest för sina pläderingar för epistemologisk fallibilism och för nödvändigheten av öppen kritik inom både forskarsamhället och samhället i stort. Men hans berömmelse började på 30-talet, då han gjorde sig ett namn i det dåtida sökandet efter ett kriterium på vetenskap. I stället för positivisternas språkfilosofiskt konstruerade verifierbarhetsprincip föreslog han en i hans realistiska filosofi förankrad falsifierbarhetsprincip. För att få principen att fungera behövde han bygga in den i ett nät av metodregler. Om detta skrev jag en gång i tiden en avhandling, *En kritik av den popperianska metodologin* (1973). Den var mycket kritisk mot Popper därför att jag valt att skriva enbart om det som jag var kritisk mot, hans falsifierbarhetsprincip och hans metodregler, inte hans syn på realism, kropp-själsproblemet, universaliala och åsikten att filosofi kan reduceras till språkfilosofi.

När jag skrev avhandlingen hade jag inte en aning om att Popper, som så månade om institutionaliserad kritik och som i sina skrifter utstrålade lust till intellektuell debatt, inte själv kunde tåla kritik. När jag våren 1975 skickade honom min (då till engelsk bok förvärdade) avhandling hade

jag fått en liten aning om detta märkliga förhållande, men inte mer. Jag disputerade vid institutionen för teoretisk filosofi i Göteborg, men prof. Håkan Törnebohm vid institutionen för vetenskapsteori hade trots detta vänligheten att ge ut boken i en lämplig serie som han administrerade. När han en tid efter min förfrågan hade fattat sitt beslut att ge ut min bok sade han ungefär så här: "Men du ska veta att jag behövde fundera lite, för det här kan riskera min vänskap med Popper. Han tål inte kritik. Men jag får väl vara den kritiska realismens anda trogen." Glad över att få avhandlingen utgiven tänkte jag inte så mycket mera på repliken. När jag fick boken i min hand skickade jag följaktligen ett exemplar till Popper och trodde att jag åtminstone skulle någon form av kortfattat svar. Men Popper hörde aldrig av sig. Och inte heller på andra vägar fick jag veta något om hans reaktion förrän den här våren, alltså tjugosju år senare.

I första aprilnumret av *The New Yorker* finns en artikel kallad "A Critic at Large. The Porcupine. A pilgrimage to Popper", i vilken författaren, Adam Gopnik, kåserar över diskrepansen mellan liv och lära hos Popper. Märkligt nog intervjuade Gopnik Popper samma dag som denne med morgonposten fått min avhandling. Gopnik berättar följande:

"I have something I wish to show you," he [Popper] said abruptly, and he disappeared into the house. I stared blankly at my notebook full of high-minded questions. The sky looked threatening.

"Here," he said, coming back with two new books in his hand. "I have just received these in the mail this morning." One of the books was called "A Critique of Karl Popper's Methodology," by a certain Ingvar Johansson. The other one was in German. I opened the Johansson book and, at Popper's urging, read the inscription. "To Sir Karl with admiration, I. Johansson."

"Do you know Johansson, sir?" I asked.

"No, no." He took back the book and began to flip desultorily through its pages. "It is another attack, no doubt. You know, people do not distinguish between intellectual criticism and personal attacks. I don't receive criticism. They think it is enough to call me a fool."

"Oh, surely no one does that," I protested.

He smiled sadly. "All of my students are attacking me now. Three of my students, all of them I helped to get positions, to get chairs, and they know this, and still they attack me personally. You know, when you do things for people there are two types of reactions. There are those who cannot forget you for it and those who cannot forgive you for it. Do you see?"

He returned to thumbing through the book by Johansson. "He has read nothing of mine, of course. He will then attack this imaginary Popper.

Since he already knows what is contained in my works, he need not read them, you see.”

På senvintern 1975 bad Natur & Kultur mig att göra ett Popperurval för en eventuell översättning och utgivning på svenska (som inte blev av). Förlaget sände mitt förslag till Popper, och i ett brev daterat 8 maj 1975 svarar Popper: ”I am very pleased with the selection you are proposing, and very willing to accept these suggestions which obviously come from a scholar who has read my books.”

Även om jag inte lyckades påverka Popper, så lyckades jag i alla fall få honom att själv falsifiera ett av sina egna omdömen. Alltid något.

–Ingvar Johansson

Johan Lundborg, som är doktor i tros- och livsåskådningsvetenskap vid Uppsala universitet, har givit ut en bok med titeln *Hur ateismen erövrade Sverige. Ingemar Hedenius och debatten kring tro och vetande*, Nya Doxa 2002. Bo Wennström, som är universitetslektor och utbildningsledare vid juridiska fakulteten i Uppsala, har utgivit *Rättens kulturgräns*, andra upplagan, Iustus förlag 2002.

David Bloor's bok *Wittgenstein, Rules and Institutions*, som kom 1997, har nu utkommit i pocketupplaga, Routledge 2002.

Åsa Boholm, Sven Ove Hansson, Johannes Persson och Martin Peterson har utgivit ett antal uppsatser under titeln *Osäkerhetens horisonter. Kulturella och etiska perspektiv på samhällets riskfrågor*, Nya Doxa 2002. Bland bokens författare finns även Celio Ferreira, Per Binde, Karsten Klint Jensen, Peter Sandøe och Ragnar Löfstedt.

En läsare vid namn Mats Jonsson har någonstans i cyberrymden hittat följande trevliga tärningsspel. Man använder fyra tärningar med följande prickfördelningar:

Tärning A: 6 6 2 2 2 2

Tärning B: 5 5 5 1 1 1

Tärning C: 4 4 4 4 0 0

Tärning D: 3 3 3 3 3 3

Mats skriver vidare: ”Nu skall du tävla mot mig. Vi skall ta varsin tärning och kasta den en gång var. Den som får högst värde vinner. Jag låter dig välja först så att det inte blir orättvist.

Nu kommer vi till poängen! Innan du väljer din tärning så kommer jag med följande erbjudande:

– Jag garanterar att jag kommer att välja en tärning med bättre förutsättningar än den du väljer. Ja, jag är så säker på min sak att jag satsar 1 000 kronor på det.

Vem som verkligen vinner sedan är oväsentligt. Intressant är i stället det faktum att jag faktiskt kan garantera att mitt tärningsval ger mig bättre förutsättningar – oavsett vilken tärning du väljer!

Så här går det till: När du har valt din tärning så ser jag efter vilken din lägsta valör är. Sedan väljer jag den tärning som innehåller nästföljande valör. Dvs. om du har tärningen som innehåller tvåor (tärning A) så väljer jag den som innehåller treor (tärning D). Detta fungerar oavsett vilken tärning du väljer av de fyra. Ty A är bättre än B, B är bättre än C, C är bättre än D, och ... D är bättre än A!”

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: *Martin Peterson* är doktorand i filosofi på KTH, *Inge-Bert Täljedal* är professor i integrativ medicinsk biologi och rektor för Umeå universitet, *Ingmar Persson* är professor i praktisk filosofi i Lund, *Anders Sigrell* är retorikforskare vid Umeå universitet och var när hans artikel skrevs STINT-finansierad gästforskare i Austin, Texas, *Jens Johansson* är doktorand i praktisk filosofi i Stockholm, och *Björn Eriksson* är universitetslektor i praktisk filosofi i Stockholm.

10 filosofiböcker från Thales 2002

Klassiska originaltexter

DAVID HUME

Avhandling om den mänskliga naturen

Bok 1. Om förståndet

Översättning: Robert Callergård

Förord: Henrik Bohlin

320 sidor. Inbunden. ISBN 91-7235-025-3. Cirkapris 270 kr

IMMANUEL KANT

Prolegomena

Översättning och förord: Marcel Quarfood

Utgivningen av Kants arbeten i nya översättningar kommer att omfatta, förutom, *Prolegomena*, *Kritik av omdömeskraften*, *Kritik av det praktiska förnuftet* och *Kritik av det rena förnuftet*.

150 sidor. Inbunden. ISBN 91-7235-018-0. Cirkapris 218 kr

GOTTLOB FREGE

Aritmetikens grundvalar

Översättning och efterord: Fredrik Stjernberg

144 sidor. Inbunden. ISBN 91-7235-015-6. Cirkapris 196 kr

EDMUND HUSSERL

Logiska undersökningar 3

Undersökningar kring kunskapens fenomenologi och teori V–VI

Översättning: Jim Jakobsson

496 sidor. Inbunden. ISBN 91-7235-014-8. Cirkapris 300 kr

EDMUND HUSSERL

Fenomenologin och filosofins kris

Översättning: Karl Weigelt, Jim Jakobsson och Hans Ruin

Inledning: Karl Weigelt

127 sidor. Mjukband. ISBN 91-7235-023-7. Cirkapris 153 kr

moralfilosofi

PETER SINGER

Praktisk etik

Andra upplagan

Översättning: Jonas Josefsson

333 sidor. Inbunden. ISBN 91-7235-020-2. Cirkapris 259 kr

TORBJÖRN TÄNNSJÖ

Tvångsvård

Om det fria valets etik i hälso- och sjukvård

Översättning: Britta Dalgren

261 sidor. Inbunden. ISBN 91-7235-017-2. Cirkapris 239 kr

skriftserier

JAN ODELSTAD

Intresseavvägning

409 sidor. Filosofiska rapporter 1. Mjukband. ISBN 91-7335-016-4. Cirkapris 320 kr

PER-ERIK MALMNÄS, RED.

Hypermjuk beslutsteori

94 sidor. Filosofiska rapporter 2. Mjukband. ISBN 91-7335-022-9. Cirkapris 175 kr

KARIN JOHANNESSON

Gud för oss

287 sidor. Thales avhandlingsserie 3. Mjukband. ISBN 91-7235-024-5. Cirkapris 259 kr

Väl mött under 2003!

Instruktioner till skribenter

Filosofisk tidskrift har som syfte att bidra till en allsidig och fruktbar diskussion av filosofiska problem, samt att på ett lättfattligt sätt informera om aktuell filosofisk forskning. Den vänder sig inte enbart till fackfilosofer, utan vill framför allt nå en bredare läsekrets av filosofiskt intresserade personer

Tidskriften står öppen för olika filosofiska inriktningar, men den vill undvika bidrag som man inte kan tillgodogöra sig utan speciella förkunskaper eller tekniska färdigheter. Utöver längre artiklar på omkring 10–15 sidor, tar tidskriften gärna emot även kortare bidrag och inlägg av notiskaraktär.

Manuskript till *Filosofisk tidskrift*:

- skickas normalt med datorpost till lars.bergstrom@philosophy.su.se
- kan också skickas till
Lars Bergström, Reimersholmsgatan 39, 117 40 Stockholm
– men i så fall skall det dessutom bifogas på diskett
- skall utformas i överensstämmelse med den typografi som är normal i tidskriften, utan onödig formatering
- skall vara försedda med namn och adress
- skall som regel vara skrivna på svenska, och citat från andra språk bör översättas till svenska
- noter och litteraturhänvisningar kan gärna inarbetas i texten
- särskild litteraturförteckning upprättas vid behov i alfabetisk ordning och placeras sist i manus
- för icke beställt material ansvaras ej
- korrektur läses i regel endast av redaktören
- ändringar mot manuskript bekostas icke av förlaget; författaren debiteras kostnad för sådana ändringar
- införda bidrag honoreras inte för närvarande
- i stället för särtryck erhåller författaren, gratis, 10 exemplar – för recensioner 5 exemplar – av det nummer av tidskriften i vilket bidraget varit infört

